Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986
чылдың
октябрь
10
пятница
№ 237 (13237)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

КЫШТАГЛААШКЫН— ХҮННҮҢ АЙТЫРЫЫ

Агроүлетпүркүркомунуң районнарның агроүлетпүр каттыжышкыннарының, ажыл-агыйлар удуртукчуларының, тускай эртемниглерниң, мал ажылдакчыларының кичээнгейинде ам кыштаглаашкынны организастыг эрттирер талазы-биле соңгаарлаттынмас ажылдар туруп турар. Кыштаглаашкынны канчаар эрттиреринден он ийиги беш чылдың баштайгы чылында мал продуктуларын алырының онаалдаларын күүседири болгаш ооң ийиги чылының канчаар эгелээри хамааржыр.

Амгы үеде республиканың совхозтарында 500 хире кижи хаара туттунган 90 бригада кышка белеткел ажылдарын чорудуп турарлар. Октябрь эгезинге чедир шупту 516 бода мал кажааларының 85, 2450 хой кажааларының 90, 54 хаван кажааларының 95 хуузу мал кыштаарынга белен болган. Кышка белеткелди Бии-Хем, Каа-Хем, Улуг-Хем, Өвүр, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга районнар кончуг кошкак чорудуп турар. Оларнында ам-даа хол дегбээн инек, хой кажаалары хөй. Чамдык сүт-бараан фермаларында амга чедир кажааларны чылыглавышаан, механизмнер болгаш чылыдар системалар ажылдавайн турар. Чижээлээрге, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң инек, хой кажаалары кышка белен эвес. Алаак, Кара-Булуң фермаларының инектер турар черлери ол-шык, малгаштыг, кажаалар иштинде одалга системазы болгаш механизмнер септеттинмээн, эжиктери ам-даа чадагай. Ол ышкаш бода мал семиртир шөлде шагжалар, оңгачалар бузук-чазык чытпышаан.

Сүт-бараан фермаларын, малчын кодааннарны кышка белеткээри дээрге, бир-ле дугаарында, мал чемнерин четчир кылдыр, эки шынарлыг белеткеп алыры болур. Республиканың ажыл-агыйларынга кышкы үеде 40 кормоцех ажылдаар, оларның 32-зи бода мал фермаларында, 8-и хаван фермаларында. Ол кормоцехтерге 95 муң тонна бөдүүн мал чемнерин хээндектээш, витаминниг немелделер-биле болбаазырадыры көрдүнген. Кормоцехке белеткеп, хоолузун экижиткен, шынарлыг чемнерни «Искра», «Чыраа-Бажы» совхозтар ажыглап турар. А Таңды, Бии-Хем, Улуг-Хем, Каа-Хем районнарда ону ёзу барымдаалап чорудуп турар.

Кышкы үеде малга чылыг суг бээр айтырыг барын болгаш төп районнарда долузу-биле шиитпирлеттинген. Оларда турлаг бүрүзү кудуктуг азы чылыглап каан одаап турар черлерде доскаарларлыг. Малдың кышкы суггарылгазы «Чаа орук», «Кызыгаар» совхозтарда болгаш Өвүр, Мөңгүн-Тайга районнарның ажыл-агыйларында амга чедир негелдеге дүүшпейн турар. Ук ажыл-агыйларның удуртукчулары малга кышкы үеде чылыг сугну бээри тергиин чугула дээрзин утпас херек.

Инек, хой, өшкү кажааларын кышка удур эки чылыглап, белеткээри одаар чүүлдүң камгалгазынга база улуг идиглиг. Шын төлевилээш, эки тудуп каан мал кажаалары одалга хереглевес. 1985—1986 чылдарның кыштаглаашкынында хураган кажааларын одавайн келгенниң түңнелинде Эрзин, Тес-Хем районнар мурнукузундан дээре болуп, төрүүр чүс хойга онааштыр ортумаа-биле 80—86 хураганнарны камгалап алган. Ынчалза-даа Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем, Өвүр районнарның партия, совет, көдээ ажыл-агый органнары ол ажыктыг арганы херекке албайн, эрги чаңчыл ёзугаар ажылдап турар. Ооң түңнелинде оларнында чаш хураганнар одап чылыдар кажааларга турган, кадыы кошкак аарывчал болуп, өлүп-хорааары хөй болуп артпышаан. Ынчангаш удуртукчулардан, тускай эртемниглерден болгаш мал ажылдыгларындан чаш малды доруктур ажаап-тежээриниң, чемгерериниң технологияларын сагып, чаа чүүлдерни дилеп тып, ажыглаары негеттинип турар.

Республиканың чамдык ажыл-агыйлары хой оолдаашкынының доктааттынган үезин кандыг-даа үндезин чокка өскерткен, ол чорук улуг каражаны чедирип турар. Чижээлээрге, Өвүр районнуң ажыл-агыйлары хой оолдаашкынын март-апрель айларда чорудуп турар. А ол өйде хойнуң күжү баксырап, чаш төлү кошкак төрүттүнер, ол ышкаш кажаалар шыгып эгелээр, ук черге ынчаан хат хадааш, одар-белчиирни хар дуй алы бээрин ында «уттуп» турар.

Кол кичээнгейни мал ажылдыгларының ажылдаар, чурттаар, дыштаныр байдалдарын таарымчалыг болдурарынче углаар херек. Чогум-на оларның билиг-мергежилинден, күш-ажылчы сагылга-чурумундан кыштаглаашкынның канчаар эртери улуг хамааржыр. Бо хүннерде саанчылар, кадарчылар чурттаар 3550 бажыңның, 450 чунар-бажыңның, 190 кызыл-булуңнуң септелгезин, тудуун доозуп турар. Кышкы үеде ыраккы кыштагларда турар хойжуларны, фермаларда ажылдап турар саанчыларны, кадарчыларны хүн бүрүде аъш-чем, бараан аймаа-биле хандырарын эки организастаары хүннүң бир чугула айтырыы.

Кыш хүн келген тудум улам чоокшулап орар. Ам эрткен кыштаглаашкынның түңнелдерин бүгү талалыг сайгарып көрүп, болган частырыгларны, четпестерни бо кыштаглаашкынга катаптавазының хемчеглерин алыр херек. Бичии-даа ожурган, чылзын органының херээ чок. Эът, сүт, дүк бүдүрерин көвүдедир талазы-биле бүгү курлавырларны долу ажыглаарын боттандырары чугула.

«Беш чылдың баштайгы чылы — күш-ажылчы бүгү коллективтерге күш-ажылчы шылгалда, эде тургустунуушкун херек кырында канчаар чоруп турарынга, ооң идеялары кайы хире ханы хүлээп алдынганынга болгаш канчаар күүсединнип турарынга шылгалда. Бо шылгалданы тудуп үнери — бүгү беш чылдың чедиишкиннериниң таваан салыры ол» — деп он ийиги беш чылдың планнарын күүседир болгаш ажыр күүседир дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжын калбартыр дугайында СЭКП ТК-ның Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга Кыйгырыында айыткан. Ынчангаш бо чылдың планныг онаалдаларын бүрүн күүседир дээш, кыштаглаашкын үезинде мал ажылдыгларының аразынга социалистиг чарышты дээштиг организастаары, күш-ажылчы чарыштың түңнелдерин өй-шаанда үндүрүп, ооң тиилекчилериниң илередири, мурнакчыларының дуржулгазын нептередири партия, көдээ ажыл-агый база профэвилел организацияларының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Улуг Октябрьның байырлалынга тураскаатан социалистиг чарыш республиканың булуң бүрүзүнде улам өскүп турар. Күш-ажылчы бурунгаарлаашкынның бо хүннеринде планныг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүсеткен кижилерниң болгаш коллективтерниң саны хүн келген тудум көвүдеп турар.

Өвүр районда «Торгалыг» совхоз күрүнеге мал ажылының продуктуларын садар талазы-биле планнарын ажыр боттандырган: эъттиин — 100 хуу, сүттүүн—117 хуу, дүктүүн — 100,2 хуу күүсеткен. Бөдүүн мал чеми белеткээриниң планы база ажыр күүсеттинген—107 хуу болган.

Совхозтуң ажыл-ишчилери чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр ам-даа 50 центнер эътти, 10 центнер сүттү күрүнеге садарын болгаш мыйыстыг бода малды 1500 баш, шээр малды 36660 баш, чылгының санын 460 баш чедирерин хүлээнген. Ооң түңнелинде совхоз он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин бүрүн күүседир.

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Сүт-Хөл суурнуң Культура бажыңынга октябрь 9-та Өвүрнүң № 652 соңгулда округунуң талазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Национальдар Советинге депутатка кандидат, СЭКП ТК-ның Культура килдизиниң эргелекчизи Ю. П. Воронов-биле соңгукчуларның ужуражылгазы болган. Ону СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң бирги секретары М. Н. Ооржак ажыткан.

Депутатка кандидаттың бүзүреттирген кижизи, Сүт-Хөл район эмнелгезиниң кол эмчизи О. Ш. Ондар соңгукчулар мурнунга чүве чугаалаан. Ужуражылганың киржикчилеринге депутатка кандидаттың намдарын таныштырып, ооң амыдыралының оруунуң дугайын чугаалап берген болгаш соңгулдалар хүнүнде коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бузулбас блогунуң төлептиг кандидады Ю. П. Воронов дээш боттарының бадылаашкынын бээринче соңгукчуларны ол кыйгырган.

Ужуражылгага Сүт-Хөл ортумак школазының директору М. С. Ооржак, Сүт-Хөл райкүүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизи Д. М. Ак-кыс, «Алдан-Маадыр» совхозтуң хойжузу И. О. Делгер, «Октябрь 30 чылы» совхозтуң хову бригадазының бригадири К. С. Монгуш база чүве чугаалааннар. Олар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш, он ийиги беш чылдың планнарын күүседир болгаш Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын төлептиг уткуур дээш, партияның салган сорулгаларын боттандырарынга боттуг салыышкынны киирериниче чүткүлдүүнүң дугайын чугаалааннар. Санал бергеннер культура болгаш спорт албан черлериниң материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга дуза көргүзерин ажылчы чонунуң өмүнээзинден депутатка кандидаттан дилээннер.

Ужуражылгага ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Национальдар Советиниң депутадынга кандидат, СЭКП ТК-ның Культура килдизиниң эргелекчизи Ю. П. Воронов чүве чугаалаан. Өвүрнүң № 652 соңгулда округунуң соңгукчуларынга ону Дээди Советтиң депутадынга кандидат кылдыр депшиткени дээш өөрүп четтиргенин илергейлээш, оларның идегелин шынзыдарын бүзүреткен.

Ю. П. Воронов бистиң ниитилелдиң хөгжүлдезиниң шиитпирлиг үе-чадазында турарын демдеглээш, чуртта болгаш Тыва АССР-де эде тургустунуушкунуң баштайгы түңнелдериниң, ажыл-херектиң ниити байдалының ниитилелдиң угаан-бодал амыдыралынга канчаар салдар чедирип турарының дугайын чугаалаан.

Партия съездизиниң соонда үе социалистиг улус эргелээр чагыргазының улам ыңай хөгжүлдези-биле демдеглеттингенин, бүгү чүүлдерге корум-чурумну тургузарынче, сагылга-чурумну быжыглаарынче партияның угланышкынын ажылчы чон калбаа-биле деткээниниң дугайын депутатка кандидат онзалап демдеглээн.

Бодунуң чугаазының төнчүзүнде Ю. П. Воронов делегей амыдыралының, Черге тайбыңның быжыглаарының айтырыгларынга доктаагаан болгаш районнуң ажылчы чонунга күш-ажылчы чаа чедиишкиннерни күзээн.

ЧУРУКТА: Ю. П. Воронов Өвүр районнуң соңгукчулары-биле.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МОСКВАНЫҢ ААЛЧЫЗЫ

Буркина Фасонуң Революцияның Национал чөвүлелиниң Даргазы, Президентизи болгаш чазак баштыңы капитан Томас Санкара Ленинградтан Москвага октябрь 8-те чедип келген. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чалалгазы-биле ол албаның найыралдыг аян-чоруун кылып, ССРЭ-де келген.

• • •

Ол-ла хүн СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Т. Санкара-биле ужуражылгазы болган.

Эш хуунуң беседазының үезинде совет болгаш буркина удуртукчулар СЭКП-ниң болгаш Революцияның Национал чөвүлелиниң шиитпирлеп турар айтырыгларының дугайын бот-боттарынга дыңнаткан, амгы үениң делегей байдалының чугула айтырыгларының талазы-биле санал-онал солушканнар.

Ужуражылганың киржикчилери совет-буркина найыралдыг харылзааларның байдалынга сеткил ханымышкынын илередип, оларның улам ыңай хөгжүлдезиниң перспективтиг угланышкыннарын чугаалажып көргеннер. Совет болгаш буркина удуртукчулар Мурнуу Африканың демисежип турар улустары-биле, «Фронт чоогунуң» күрүнелери-биле эп-сеткил каттыштырылгазын бадыткап, ону Африка республиказында апартеидчи ёзу-чурумнуң кем-буруулуг политиказын шиитпирлии-биле буруу шапканнар.

Ужуражылга бот-боттарын билчириниң болгаш чүректиң ханызындан байдалга эрткен.

• • •

Кремльге ол-ла хүн А. А. Громыко биле Т. Санкараның аразында чугаалажылгылар болган.

Чугаалажылганың киржикчилери совет-буркина харылзааларның байдалын болгаш оларны хөгжүдерниң перспективаларын чугаалажып көргеннер. Кыска хуусааның иштинде ССРЭ биле Буркина Фасонуң аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганың харылзааларының чедип алдынган деңнелинге бедик үнелелди берген. Буркинаның Президентизи национал кадрларны белеткээринге, кадык камгалалдың, суг ажыл-агыйының системаларын тургузарынга болгаш өске-даа талаларга Совет Эвилелиниң дузаламчызын онзалап демдеглээн.

Делегейниң чугула айтырыгларының талазы-биле санал-онал солчулгазы болган.

• • •

Ол-ла хүн Кремльге совет-буркина документилерге ат салган.

Совет-буркина кады кылган декларацияга ССРЭ-ден — А. А. Громыко, Буркина Фасодан — Т. Санкара ат салганнар.

1987—1988 чылдарда СЭКП биле Революцияның Национал чөвүлелиниң аразында харылзааларның планынга ат салган. Аңаа СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин болгаш Революцияның Национал чөвүлелиниң кежигүнү, министр Анри Зонго ат салганнар.

• • •

Кремльдиң Улуг ордузунга СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң болгаш Совет чазактың өмүнээзинден Т. Санкарага алдар болдурган дүштеки шайлаашкын болган.

Шайлаашкынга совет таладан А. А. Громыко, Н. В. Талызин, албаның өске-даа кижилери чораан.

Чылыг, найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлаашкын үезинде А. А. Громыко болгаш Т. Санкара чүве чугаалааннар, оларны улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыны-биле уткаан.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты Е. Г. Мухинге тывсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Музыка уран чүүлүн сайзырадырынга, республикага кадрлар белеткээринге ачы-хавыязы дээш Тыва АССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты Күрүнениң Гнесиннер аттыг музыка училищезиниң директору Евгений Георгиевич Мухинге тывсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1986 чылдың октябрь 8.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле С. М. Гутмановичини шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республикага кадрлар белеткээринге үре-түңнелдиг ажылы дээш Күрүнениң Гнесиннер аттыг музыка училищезиниң башкызы Софья Михайловна Гутмановичини Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1986 чылдың октябрь 8.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

«Тыва септелге-тудуг» трестиң эргелелдериниң аразында социалистиг чарышка тос айларның түңнели-биле Кызыл-Мажалыкта болгаш Шагаан-Арыгда септелге-тудуг эргелелдери тиилекчи болуп үнгүлээн.

Кызыл-Мажалыктың септелге-тудуг эргелелиниң коллективи эрткен 9 айларда 849,7 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылып бүдүргеш, планныг онаалдазын ажыр күүсеткен. Ол үениң дургузунда эргелелдиң тудугжу бригадалары 388 дөрбелчин метр чуртталга шөлдүг 3 чуртталга бажыңын ажыглалга киирген. Планда көрдүнген чуртталга бажыңнарының, бүдүрүлге черлериниң капитал септелгезин чоруткан. Амгы үеде тудугжулар 18 квартиралыг чуртталга бажыңының тудуун доозуп, октябрьда ажыглалга кииреринге белеткеп турар.

Шагаан-Арыгның септелге-тудуг эргелели 698 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр турган, херек кырында 755 муң рубльдиң ажылдарын кылып бүдүрген. Эргелелдиң тудугжу бригадалары суг адаанга кирер зонадан бажыңнарны бузуп көжүреринде болгаш девискээрниң санитарлыг арыглалгазында ажылдап турар.

Ук эргелелдерниң бригадалары чылдың сөөлгү квартталының планныг онаалдазын хуусаа бетинде күүседир дээш кызымак ажылдап турар.

Л. ШАТАЛОВА,
«Тыва септелге-тудуг» трестиң план килдизиниң начальниги.

ХӨЙ ТАРААНЫ ДУЖААГАН

Улуг-Хем районнуң совхозтары 4767 тонна тарааны күрүнеге дужааган болгаш республиканың немелде онаалдазын күүседиринге төлептиг үлүүн киирген.

«Найырал», «Улуг-Хая» совхозтар өстүрүп алган дүжүдүн чидириг чок ажаап алгаш, күрүне шыгжамырынче хөй тарааны дужаагаш, социалистиг чарыштың тугун бедик тудуп турарлар. «Найырал» совхоз 1672 тонна, «Улут-Хая» — 1610 тонна тарааны күрүнеге саткан.

Кайы-даа совхозтарда тараа ажаалдазынга кызымак ажылдап турарлар хөй. «Улуг-Хая» совхозтан комбайнерлер А. Ензак, В. Доспан, М. Чүлдүм, О. Дамбый, оон-даа өскелерни адап болур.

Бистиң корр.

«ШЫН» 1987 ЧЫЛДА

Партийжи амыдырал килдизи

«Шын» солуннуң редакциязында тос килдис бар. Олар боттарынга хамаарышкан улус ажыл-агыйының тус-тус адырларының ажылын, ооң ишчилериниң амыдыралын солун арыннарынга бижип турар. Килдис бүрүзү бо чылын кылган ажылының кыска отчёдун бээр, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн демдеглээр келир чылда солунга кандыг материалдарны бээрин номчукчуларга таныштырар. Бөгүн партийжи амыдырал килдизи 1987 чылда чүнү кылыры-биле таныштырар. Килдистиң ажылынга хамаарышкан саналдарыңарны, сүмелериңерни солунче бижиириңерни дилеп тур бис.

Партияның XXVII съездиниң чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле салган сорулгаларның чаазы, улуг хемчээлдии болгаш нарыны бүгү партия организацияларындан, коммунистерден чүткүлдүг кужениишкиннерни, тодаргай сорулгалыг, ажыл-херекчи база туруштуг болурун негеп турар. Бирги ээлчегде партийжи ажылды чер болганга үндезини-биле эде тургузары, чогаадыкчы, принципиалдыг, негелделиг ажылдаары кол айтырыг болур. Орта үндезилээш «Шын» солуннуң партийжи амыдырал килдизи «Партийжи амыдырал: эде тургустунуушкун канчаар чоруп турар?», «Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херектери» деп рубрикаларның адаанга партия комитеттери, партия эге организациялары, партия бөлүктери ажылын канчаар эде тургузуп эгелээниниң, оларның ажылының стилинде, аргаларында, хевирлеринде четпестерниң дугайында элээн материалдарны берген. Ол ышкаш коммунистерниң авангардчы ролюнуң, хууда үлегер-чижээниң, харысалгазының, партия организациялары хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдезин канчаар организастап, хынап турарының, партийжи даалгаларның күүселдезиниң, кадрлар болгаш аныяк коммунистер-биле ажылдың дугайында болгаш өске-даа материалдарны чырыткан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш профэвилел комитеттери, комсомол организациялары, улусчу контрольдуң органнары, хэрээжэннер чөвүлелдери кандыг ажылдарны чорудуп, ажылын эде тургузары-биле чүнү кылып турарының дугайында чүүлдерни, корреспонденцияларны солун арыннарынга берген.

Килдис 1987 чылда «Партийжи амыдырал: эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарыл?», «Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херектери» деп рубрикаларны парлаарын уламчылаар. «Партийжи амыдырал: коммунистерниң саналдары», «Партийжи амыдырал: кадрлар-биле ажыл», «Партийжи амыдырал: секретарьның ажыл-чорудулгазы» деп чаа рубрикаларны ажыдар. Оларның адаанга СЭКП Кызыл хоорукомунуң, райкомнарның, парткомнарның, партия эге организацияларының, партбөлүктерниң ажылын эде тургузуп турарының, ажылының стилиниң, аргаларының, хевирлериниң, коммунистерниң авангардчы ролюн, даандырган ажыл-херек дээш харысалгазын бедидериниң, кадрларны шилиириниң, ажылга таарыштыр тургузарының, кижизидериниң, күш-ажылдың сагылга-чурумунуң, корум-чурумну быжыглаарының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, продукцияның шынарын экижидериниң, бот-үнезин чиигедириниң, бүгү-ле чүвеге камналга-хумагалалдыг болуруунуң талазы-биле чүүлдерни, корреспонденцияларны, бөлүк материалдарны бээрин планнап турар. Үлетпүр бүдүрүлгелеринде, тудуг, көдээ ажыл-агый, амыдырал хандырылга коллективтеринде партия организацияларының ажылынче, ылаңгыя оларның планныг онаалдаларны, социалистиг хүлээлгелерни күүседир, кижи факторун идепкейжидер дээш чорудуп турар ажыл-чорудулгазын калбаа-биле чырыдар. Улуг Октябрьның 70 чылынга алдар болдурган социалистиг чарышты партия организацияларының удуртуп, организастап турарының дугайында партия ажылдакчыларының материалдарын солунга бээр. Ооң-биле чергелештир Совет эрге-чагырганың чылдарында районнарның, хоорайларның, суурларның ажыл-агый, культура тургузуушкунунда чедип алган чедиишкиннерин «Найыралдың ачызында» деп эгениң адаанга парлаар. Парткомнар, партия эге организацияларының секретарьларының, партбөлүк органзакчыларының, коммунистер дугайында материалдарны солунга парлаарын уламчылаар, оларны «Партийжи амыдырал: секретарьның ажыл-чорудулгазы», «Секретарьның бир хүнү», «Коммунист дугайында чугаа» деп рубрикаларның адаанга чырыдар.

Солуннуң партийжи амыдырал килдизи профэвилелдерниң ажылын чырыдарынче чаа чылда биче эвес кичээнгейни салыр. «Профэвилел амыдыралы», «Профэвилелдерниң съездизинге уткуштур» деп рубрикаларның адаанга профэвилелдерниң партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга алдар болдурган социалистиг чарышты дээштиг организастаарының, ону хөгжүдериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, күш-ажыл камгалалының болгаш ажылга озал-ондак болдурбазының, ажылчы чоннарның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының, социал политиканы боттандырар хемчеглерни ап турарының дугайында болгаш өске-даа материалдарны парлаарын планда киирген.

Комсомолга партийжи удуртулганы экижидер талазы-биле СЭКП ТК-ның доктаалын, партия Тыва обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседири-биле «Партийжи амыдырал: комсомолга партийжи удуртулга» деп рубриканы уламчылаар. Комсомол организацияларының дайынчы аргашинээзин бедидер, ажылын эде тургузар, ооң стилин, аргаларын сайзыраңгайжыдар, аныяктарның коммунистиг кижизидилгезин экижидер, оларның экономиканы болгаш культураны хөгжүдеринге киржилгезин идепкейжидер дээш партия организацияларының ап чорудуп турар ажыл-херектерин аңаа бижиир. «Амыдырал болгаш чалыы назын» деп эге-биле комсомолчуларның болгаш аныяктарның ажыл-херектеринге тураскаатан бөлүк материалдарны ай санында бээрин уламчылаар. «ВЛКСМ-ниң съездизинге уткуштур», «Мал ажылы — комсомолдуң шалыпчы хэрээ!» деп рубрикаларны ажыдар. Ооң аңгыда аныяк кижилерниң ажылга, амыдыралга, хөй-ниитиниң херээнге киржилгезиниң, чурум-сагылгазының, бодун ап чоруурунуң дугайында материалдарны бижиирин планнап турар.

«Улусчу контроль» арнын ай санында үндүрер. Аңаа улусчу контроль комитеттериниң, бөлүктериниң, постуларының, хайгыылчыларының ажыл-агыйжы эвестерге, камналга-хумагалал чоктарга, төтчеглекчилерге, чалгааларга, оорларга, планныг онаалдаларын күүсетпестерге удур чорудуп турар ажыл-чорудулгазын калбаа-биле чырыдар.

Республиканың хэрээжэннер чөвүлелдери ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээринге идепкейлиг киржип, биче эвес үлүүн киирип турар. Ынчангаш оларның ажыл-чорудулгазын «Хэрээжэннер чөвүлелдеринде» деп рубриканың адаанга доктаамал бижиир. Ол ышкаш «Шевер-кыс» бөлүүнүн үндүрерин уламчылаар, ооң материалдарын солун, утка-шынарлыг болурунче кичээнгейни салыр.

ПРОФЭВИЛЕЛ АМЫДЫРАЛЫ: отчёттар болгаш соңгулдалар

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕН ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРҮП

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылының эрткен тос айларында Тес-Хемниң агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-ишчилери кедээ ажыл-агыйы продукциязын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының талазы-биле эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге элээн эки көргүзүглерни чедип алганнар. Районда үжен ажыг малчын чүс баш хойга онааштыр ортумаа-биле тозан ажыг хураганны камгалап алган. «Чодураа» совхозтуң хойжузу, он бирги беш чылдың түңнелдери-биле Ленин орден-биле шаңнаткан И. С. Данзурун, Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтуң малчыннары Д. Д. Чооду, Б. Х. Карма, Э. Ч. Сандаа, «Кызыгаардан» О. С. Дежитмаа, Ч. С. Эрендей, «О-Шынааның» хойжузу М. И. Шалык болгаш өскелерге-даа тес-хемчилер чоргааржаар. «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазы, «О-Шынаа» совхозтуң № 2 хойжу бригадазы, районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының Самагалдайда септелге-техниктиг бүдүрүлгези болгаш өскелер-даа районнуң күш-ажылчы коллективтериниң аразында социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп орар.

Тес-Хемниң совхозтарының экономиказында чедиишкиннер-биле чергелештир чедир кылдынмайн турар чүүлдер районнуң агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел конференциязынга демдеглеттинген. Чижек кылдыр бо чайын Хомушку Чүргүй-оол аттыг, «Кызыгаар», «О-Шынаа» совхозтарының ниитиниң малынга сиген белеткелиниң талазы-биле планныг онаалдаларын күүседип шыдаваанын чугаалап болур. Ажыл-агыйларда малдың өлүп-хораары, чидери хөй боор арттышаан, продукцияның өртээ бедик. Чер ажылының зона системазының чедир шиңгээттинмейн турарындан черниң беримчези ам-даа куду. Четпестерниң бир кол чылдагааны күш-ажылчы коллективтерде социалистиг чарышты организастап, ооң түңнелдерин үндүреринче чогуур кичээнгей салбайн турарында деп конференцияга санал бергеннер чептүг-биле шүгүмчүлеп турган. СЭКП ТК-ның чурттуң ажыл-ишчилеринге социалистиг чарышты калбартырының дугайында Кыйгырыында камналга айтырыынче улуг кичээнгей салдынган. Ындыг турбуже районда чиг эттиг материалдарны, одаар чүүлдү, электроэнергияны камнаары болгаш камнап алдынган чүүлдерден немелде продукцияны алыры үениң негелдезинге дүүштүр тургустунмаан.

Мал ажылында коллективтиг керээ ёзугаар ажылдап турар бригадалар эвээш. Керээлиг дугуржулгаларның негелделерин доктаамал чаартып, эде кылыр ужурлуг турбуже, олар кандыг-даа өскерилгелер чок артып турар. Хөй күш негеттинер ажылдарны механизастаар, ажылдаар байдалдарны экижидер талазы-биле ажылдар аажок кошкак чоруттунуп келгенин конференцияга санал бергеннер айтып турганнар. Ынчангаш бо талазы-биле ажылды экижидерин конференция районнуң агроүлетпүр комитединиң инженер-техниктиг албанының удуртукчузу М. Э. Оюндан, районда эртем-техниктиг ниитилелдиң салбырының даргазы В. О. Болат-оолдан шыңгыы негээн.

Районда күш-ажыл камгалалының болгаш ажылга озал-ондакты болдурбазының талазы-биле техниктиг хемчеглер ажыл-агыйларда болгаш бүдүрүлге черлеринде четпес чоруттунуп турар. Сүт-бараан фермаларында, хойжу бригадалар төптеринде, септелге мастерскаяларында ажылчыннарның хеп уштуп, солуттунар, чунар, арыгланыр, хостуг үезин ажыктыг эрттирер, чемненир черлер дериттинмээн. Бо чылдың эрткен сес айларында он ажылчын ажыл үезинде озал-ондакка таварышкан, ооң уламындан 183 кижи-хүн үстүүген. Эрткен чылын совхозтар ажыл үезинде таварышкан кемдээшкиннерниң уржуундан 40 муң ажыг рубль түңнүг продукцияны чедир албааны конференцияга демдеглеттинген. Ындыг турбуже профкомнар, профбөлүктер ол четпестер-биле эптешпишаан. Районнуң чаңгыс-даа сүт-бараан фермазында кажаалар иштин арыглаарында, малга чем үлеп бээринде кандыг-даа механизация ажыглаттынмайн турарын чугаалаарга-ла четчир.

Ажыл-ишчилерниң эрге-ажыктарын камгалаары профэвилелдериниң ажылынга бирги черге турган болгаш ол ындыг артар-даа деп, партияның XXVII съездизинге айыттынган. Ынчангаш партияның ол айтышкынын амыдыралга боттандырар талазы-биле Тес-Хем районнуң агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел райкомундан улам күжениишкинниг, чогаадыкчы чорук-биле ажылдаары негеттинип турар деп район конференциязынга айыткан.

М. ТИРЧИН,
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле

ЧОГААДЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ АЖЫЛДАП ТУРГАШ...

Тес-Хем районнуң «Чодураа» совхозунуң Белдир-Арыг суурунда чоннуң амыдыралы республиканың ооңда-даа өске ажыл-агыйларының-биле бир дөмей, хүн келген тудум өзүп сайзырап орар. Совхозувус бо чылгы күскү дүжүт ажаалдазын шалыпкын дооскан. Чымыштыг ол ажыл-ишке бистиң механизаторларывыс, тарагжыларывыс ажыл-ишчи эрестиг мөзүзүн көргүскеннер.

Чоокта чаа суурувус клувунга болган «Алдын күс» деп темалыг байырлал кежээзин дөрт дугаар агитквартираның чурттакчылары организастап эрттирген. Кежээге тураскааткан аъш-чем делгелгезинге өг-бүлелер идепкейлиг киришкен. Делгелгени организастааны мурнукузундан солун, өг-бүлелерниң шилип алган темалары тывызык. Александра Бадарчыга удурткан агитквартираның кылып белеткээш, делгээн аъш-чеми өскелериниинден ылгалдыг, ассортиментизи байлак, рецептизи хөй янзы, киришкен өг-бүле саны көвей болган-даа болза, бирги черни ап, шаңнадып, мактаткан.

Кежээниң темазынга таарыштыр кылган хана солуннар байырлалдың киржикчилериниң кичээнгейин, сонуургалын хаара туткан. Аңаа база-ла чыдып калган агитквартира чок болган. Алдын күстү алгап мактаан, «Дүжүт—86»-ның маадырларын, дүжүт ажаалдазынга болгаш малга чем белеткелинге киришкен школачыларны алдап, оларның күш-ажылчы чедиишкиннеринге тураскааткан материалдарны, шоодуглуг булуңнарны номчукчулар сонуургап номчуп турган.

Хөй уругну өстүрүп кижизиткен Маадыр-ие Галина Сыратовна Дөвүтке удурткан № 6 агитквартираның «Күскү кулинария» деп аттыг хана солуну эң эки деп мактаткан. Агитквартира даргазының оралакчызы Людмила Дугар-оол солун утка-шынарлыг, өңгүр каасталгалыг хана солунну үндүргени дээш мактаткан, а хана солун конкурска бирги черни алган.

Алдын күске тураскааткан кежээге концерт база болган. Ажыл-агыйның мурнакчы чолаачыларынга, механизаторларынга байыр чедирген ыр-шоор улай-улай сценага чаңгыланган.

Хоочун башкылар Тыртыймаа Балдаң, Эртине Очур-Хөө, совхозтуң ажылчыны Белекмаа Луду болгаш оон-да өске кежээниң идепкейлиг киржикчилериниң ырлаанын чыылганнар улуг сонуургал-биле дыңнаан.

Жюри кежигүннери конкурстуг маргылдаалар тиилекчилеринге өртектиг белектерни тывсып тура, оларның моон-даа соңгаар чогаадыкчы, бедик идепкейлиг ажылдаарын күзээн.

Чоннуң хостуг үе-шагын чөп ажыглаар, чон ортузунга идей-политиктиг кижизидилге ажылын улам идепкейжидер ажылга херээженнер чөвүлелиниң активчилери Кара-кыс Оруйгу, Зоя Суванди, Марина Укей болгаш оон-даа өскелер ак сеткилдиг киржип турар.

Ноябрьда болур кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнүнге дыштанылга кежээзин организастап эрттирер дээш совхозта херээженнер чөвүлели библиотека ажылдакчылары-биле кады белеткенип турар бис.

Агитквартиралар аразында отчёттуг дыштанылга кежээлери сентябрь айда эрткен. Ол ажылга агитквартиралар чыл дургузунда кылып чоруткан ажылдарын чонга таныштырып, дыштанылга кежээлерин эрттиргилээни ол.

Мурнувуста сорулгалар улуг. Үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаар дээш, чаа солун аргаларны дилеп тып, боттарының амыр-дыжын харамнанмайн ажылдап турарлар бисте эвээш эвес. Чижээлээрге, совхозувустуң часкы, күскү кампанияларынга дузалажып, шеф ажылдарынга «Сайлык» ясли-садтың ажылдакчылары идепкейлиг киржип турар.

Хөй кыргылдазынга демниг киришкеш, совхозтуң администрациязының шиитпири ёзугаар шаңнал-макталды ап, олар бо чайын Саяногорскиже экскурсиялап чораш келгеннер.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга чедиишкинниг боттандырар херекке үлүүн киирер дээш херээженнер чөвүлели хөй-нитти организацияларны-биле бир демниг мынчаар ажылдап турар болгаш моон-даа соңгаар улам чогаадыкчы ажылдаар сорулгалыг.

Е. СЕДИП-ООЛ,
библиотекарь.

«АЗОТТУҢ» АРЫГ СУУ

* * *

БЕЛОРУС ССР. Гродноның «Азот» каттыжыышкынында техниктиг сорулгаларга суг ажыглаарын кызырарының программазын чедиишкинниг-биле боттандырып чорудуп турар. Продукция бүдүрери көвүдээзе-даа, бо чылын суг чарыгдаары 30 хуу эвээжээн.

Химиктерниң чедиишкининиң кол чүүлү агым сугларны биологтуг арыглаарының системазын хөгжүткени болур. Биологтуг арыглаан хөөлбектер мында байлак суглар болу берген. Терең хырыглыштар арзында куштар уялар кылып ап турар, а сонуургак балыкчылар эвээш эвес балыкты тудуп ап болурлар.

Сугнуң арыг болурун тускай комиссия дүн-хүн иштинде карактап, бойдус камгалаар талазы-биле ажылды улус депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң депутаттары контрольдап турар.

ЧУРУКТА: каттыжыышкынның лаборантыларының арыглаар черлерден сугну шиичиири-биле ап турары.

А. ТОЛОЧКОНУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникази.

* * *

СИГЕНЧИ ЗВЕНОНУҢ ҮЛҮҮ

«Ак-Туруг» совхозтуң хоочун ажылчыны Моңгуш Самбаевич Дыдый-оолдуң баштап турганы өөреникчилерниң сигенчи звенозу мал чеминиң белеткелиниң үезинде 30 тонна чайгаар үнген сигенни кезип белеткээш, малчын Оюу Даспактың кыштаанче машина-биле сөөртүп чедиргеш, сараттаан.

Звенонуң белеткээни сигениниң шынарын совхозтуң мал чеми белеткээр бригадазының учётчиги А. К. Очур эки деп үнелел-биле хүлээп алган. Совхозтуң дирекциязының мурнундан бичии сигенчилерге эки ажылы дээш байыр чедирген.

М. С. Дыдый-оол мал чеминиң белеткелинге чылдың-на идепкейлиг киржип келген. Оларның өг-бүле звенозу моон мурнунда чылдарда 10—17 тонна сигенни совхозка белеткеп берип турган.

Хоочун сигенчи 1984 чылдың чайынында 4 класс доозкан 7 оолду мал чеми белеткээр звено кылдыр эвилелдеп алган. Оларга хол кадыырларын дерип бергеш, сиген кезериниң, кадырны чидидип шалыырының аргаларын көргүзүп өөредип турган. Бичии сигенчилер башкызының арга-сүмезин кызымак шиңгээдип ап, баштайгы чылындан-на Шолук-Хову аксында таңдар, хараганнар аразында алаактардан сигенни хол кадырлары-биле кезип, кургадып, бөлүп турганнар. Звено баштайгы чылында 18 тонна, 1985 чылда — 22 тонна сигенни кезип белеткээш, совхозка хүлээткен.

Звено кежигүннери өөреникчи оолдар төрээн совхозунга улуг дузаны көргүзүп, ажыктыг ажылга ынчаар мергежип, дадыгып алганнар. Ынчангаш олар бо чылын 30 тонна сигенни белеткээни ол. Эрес оолдарның аттарын Сай-Даш Дыдый-оол, Орлан Дамбаа, Оттук-оол Даспак, Владимир Күжүгет, Юрий Коңгарак, Орлан Ортун-оол, Шолбан Таскый дээр. Ам олар Ак-Туруг ортумак школазының чедиги клазында өөренип турарлар.

А. СОТНАМ.

ШЫНГА ХАРЫЫ

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНГАН

Бо чылдың август 16-да «Шын» солунга «Ийи ферма— ийи аңгы байдал» деп материал үнген. Аңаа харыыны СЭКП Сүт-Хөл райкому чоруткан.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң Ак-Даш сүт-бараан фермазының кышка белеткелиниң дугайында четпестерни солунга айытканы бүрүнү-биле бадыткаттынган. Ол айтырыгны совхозтуң техниктиг чөвүлел хуралынга чугаалажып көрген. Солунда айыттынган четпестерни дарый чайладыры-биле тускай комиссияны тургускан. Ажылга ээ-харыысалга чогу дээш, чайгы үеде фермага септелге ажылын чорутпайн турганы дээш ферма эргелекчизи Алексей Хунаевич Ооржакты доңгуткан.

Ферманың септелгезин кылып чорудары-биле 5 кижи составтыг звенону быжыглаан. Ону Дүдүкпен Ооржак удуртуп турар. Звено кежигүннери фермада инек, бызаа кажааларының соңгаларын болгаш эжиктерин чылыглап дооскан. Бир инек кажаазының эрги шалазын тургаш, чаа шаланы кылган. Силос оңгарларын бүрүн аштааш, 1200 тонна силосту салган. Бызаа кажаазының клеткаларын бүрүн септеп дооскан.

Кажаа иштинге чыткан шарыглыг эрги саванны чаа салдынган силос кырында бөлүп, сараттаан. Ферманың санитарлыг байдалын, ооң септелгези-биле кады чорударын дугурушкан. Бо бүгү ажылды ферма эргелекчизи А. Х. Ондар удуртуп, холга алган.

БОДУНДАН ЧАЙЛАТКАН

Каа-Хем суурда беш дугаар столовая аъш-чемни шынарлыг кылдыр белеткевейн турар деп шүгүмчүлелдиг чагаа редакцияның почтазынга келген. Продукцияның ассортименти кызыы. Таарымча чок байдалдан үнер, коллективтиң ажылын эде тургузар талазы-биле чүнү кылыр деп турары шуут билдинмес.

Ол чагааның изи-биле хыналданы чоруткаш, хемчеглерни алыр кылдыр чагаа бижикти улус депутаттарының Кызыл район Совединиң күүседикчи комитединиң даргазы М. П. Бессмертныхче чоруткан. Райкүүскомдан келир харыының орнунга ниитиниң чемненир чериниң директору Г. В. Мишкинадан тайылбыр бижик «Шын» солунга келген. Болап көөрге, райкүүском даргазы ол айтырыгны бодундан чайлаткаш, солунга харыы бээр даалганы хожудап турар бүдүрүлгениң удуртукчузунга бергени илдең болуп турар.

А директорнуң харыызы долу эвес. Ооң бижип турары болза: «Столованың агар септелгези чоруп турар, күш-ажылдың байдалдарын экижидериниң хемчеглерин ап турар. Эрги дерилгелерни солуп эгелей берген. Столованың бүдүрүлге эргелекчизинге ажылдадыр кижини дилеп турар».

База ол ышкаш, харыыда хөй-хөй чылдагааннарны санап каан: ажылчыннарның профессионал мергежилиниң деңнели куду, чурттаар оран-сава чедишпес, уруглар албан черлеринде оларның уругларын тургузар чер чедишпес. Ынчангаш кадрлар ажылдан удаа-дараа үнүп турар. Кызыл районда холушкак барааннар садыының ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң каттыжыышкынының удуртулгазы контрольду болгаш негелдени күштелдирип турза-даа, столованың ажылында кескү экижиишкиннер болбайн турар.

РЕДАКЦИЯДАН: Коллективтиң ажылын экижидер дээш чогум кандыг боттуг хемчеглерни райкүүском ап турар ирги? Күүском бо айтырыгны бодундан чайлатпайн, харыыны чорударын «Шын» солун манап тур.

ХҮНҮН БОДААРГА БОЛУР БЕ?

Он ийиги беш чылда объектилерни көрдүнген хуусааларда тударын болгаш ажыглалга киирерин хандырар. Тудугнуң шынарын боттуу-биле бедидер. Бүдүрүлге объектилериниң тудуун комплекстиг тударын боттандырар, төлевилелде көрдүнген чуртталга бажыңнарын, социал-культура болгаш амыдырал объектилерин өй-шаанда тударын чайгылыш чокка хандырар. Тудугнуң, төлевилел документациязының техника-экономиктиг үндезилелиниң шынарын бедидер, деп СЭКП-ниң XXVII съездизиниң хүлээп алганы 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарында айыткан.

Беш чылдың ийиги чылы 1987 чылда Чөөн-Хемчик районнуң совхозтарынга кандыг-кандыг тудугларны тудуп, ажыглаалга киирерил, ооң төлевилел-смета документациязын тургускан бе? Улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүседикчи комитединиң даргазының оралакчызы Федор Григорьевич Баранов районда тудуг, үлетпүр айтырыгларын холда тудуп, харыылап орар дарга боорга, бо үстүнде айтырыгларны баштай аңаа салган мен. Келир чылын районнуң ажыл-агыйларынга туттунар тудуглары ол эки-ле билбес болду. Ынчангаш мени райпланче чорутту. Райплан даргазы Тамара Павловна Тодикова келир чылын совхозтарга тудар тудугларның төлевилели бисте ам-даа четче келбээн дээш дорт харыы берип шыдавайн барды. Бо удуртукчу даргаларның шак мындыг харыылары кедээ тудуг айтырыын херекке албайн турарын херечилеп турары ол эвес деп бе?

1987 чылда Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларынга социал-культура болгаш бүдүрүлге объектилерин, чуртталга бажыңнарын тударынга 3 миллион 200 муң рубльди Тыва Агроүлетпүркүрком районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынынга тускайлап берген. Ол капитал салыышкыннарны РАҮК чөвүлели совхозтарга куваап бээр ужурлуг. Черле чүвениң ужурун тып алыр дээш РАҮК чөвүлелиниң даргазы Сагаан-оол Кызыл-оолович Долгарга база ужураштым. С. Долгар мээң тургускан айтырыымны шоолуг херекке-даа албайн, РАҮК-түң тудуг инженери Т. Б. Моңгушка душтургаш, бо кижиниң харыылап турар айтырыы-дыр деп харыы берди. Кайы-бир чоок совхозка баргаш, келир чылын тудар тудугну сонуургап көрейн, тудуг инженери-биле кады чоруулу бе — деп, база дилег кылдым.

— Ол кижи бөгүн кайнаар-даа барбас. Бо ажылдап олурар чериивистиң одалга системазын кылдыртыр кижи. Бир эвес ынай-бээр чорутпар болза, мунуп турар машиназын тудуп алыр кылдыр КАИ ажылдакчыларынга чугаалап каар мен — деп, РАҮК чөвүлелиниң даргазы С. Долгар каржы харыылап кагды.

Кедээниң ажыл-ишчилеринге ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузар дээш сагыш човаар, кичээнгей салыр ужурлуг дарга кижи мындыг харыы бээрге берге-ле чорду. РАҮК чөвүлелиниң даргазы С. К. Долгар кижилер-биле ажылының стилин, аргаларын сайзыраңгайжытпаан, үениң негелдезинге дүүштүр ам-даа эде тургустунмаан-дыр деп бодал башка кирди.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Чадаанада ажыл-агыйлар аразының тудугларын кылыр № 1 кожуун чоруур механизастаттынган колоннаазы районнуң совхозтарынга чардынган керээ ёзугаар тудуг объектилерин тудар тудуг организациязы. Төлевилел ёзугаар колоннаның тудугжулары 1987 чылда 1 миллион 788 муң рубльдиң чуртталга бажыңнарын болгаш уруглар албан черлерин тудар. Дүрүм ёзугаар совхозтар дирекциялары чуртталга бажыңнары болгаш өске-даа объектилер тудар чагыгны РАҮК чөвүлелинге чогуур үезинде киирерге, РАҮК чөвүлели ол тудугларның төлевилелин кылып бээри-биле «Красноярск агроүлетпүр тудуг төлевилел» институдунуң Тывада салбырынга чагыг киирер ужурлуг. Ол тудугларның төлевилел-смета документациязын «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынынга 1986 чылдың июль 1-ге чедир районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны (С. К. Долгар) киирген турар ужурлуг. Ынчалза-даа совхозтарның база РАҮК чөвүлелиниң удуртукчуларының олутпай, шүшпең чоруунуң түңнелинде ол чагыглар чогуур үезинде киирттинмейн барган. Совхозтарның боттарының ажыл-агый аргазы-биле келир чылын тудар тудугларынга чагыг база-ла чогуур үезинде кылдынмаан. Ол тудар тудугларның чагыын РАҮК-түң тудуг инженери Тимур Моңгуш бо чылдың июль айда совхозтарны болу кезип чоруп тургаш, чыып алгаш, чагыг тургускан. Ол канчап-даа таарышпас.

Тудар тудугларның чагыгларын совхозтар саададып турар. Келир 1987 чылда тудар тудугларның чагыын баш удур-ла 1985 чылда киирген турар турбуже ол чагыглар 1986 чылдың июльда киирттингенин буруу шавар херек. Озалдап киирген чагыгларны шүүп, хынаарынга хөй үе база негеттинер. Ооң түңнелинде тудар объект бүрүзүнүң хереглезе чогуур тудуг материалдарының четчелээшкин ведомозун тургузары саадап турар. Чамдык ажыл-агыйлар чаа тудар тудугларга чагыг киирип тура, ону тударынга чеже хире тудуг материалдары чарыгдаттынарын айытпаан, чүгле кандыг тудуг тударын айыткаш, таңма базып каан боорун тудуг инженери Т. Моңгуш хомудап чугаалап турар.

— Керээ-биле тудуп турар тудугларны РАҮК чөвүлели тудуг материалдары-биле хандырар ужурлуг. Ынчалза-даа ол биске кандыг-даа дуза чедирбейн турар. Тудуг материалдары кургаг штукатурканы, шиферни, ыдагны чамдыкта Абакандан, Абазаның ыяш дилдирер комбинадындан, харын-даа Красноярскиден диленип, тыптынын алыр улус-тур бис. Мынчага чедир РАҮК бистиң-биле керээ безин чарып албаан — деп, Чадаанада ажыл-агыйлар аразының тудугларын кылыр № 1 кожуун чоруур механизастаттынган колоннаның начальниги Н. И. Носов хомудап чугаалап турар.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының план-экономиктиг килдизи 1987 чылда Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларынга тудар чуртталга бажыңнарының чижек планын тургускан. Ынчалза-даа ол тургускан планны материал-техниктиг курлавырлар-биле (краннар, демир-бетон кылыглар, шлактан кылган блоктар, цемент, шифер) быжыглаваан. Бо чугула материалдар-биле хандырылга бола үзүктелип бээр. Ынчангаш объектилерни дужаар хуусаазының уламдыгып туруп бээрдаа чылдагааны мында. Тудугну планнап турар үеде материал-техниктиг курлавырлар-биле хандырылганы кичээнгейге алыры эргежок чугула айтырыгларның бирээзи боор турар.

Төлевилелде көрдүнген чуртталга бажыңнарын база социал-культура объектилерин өй-шаанда тудар дээш дарый хемчег алырының орнунга Чөөн-Хемчиктиң РАҮК чөвүлелиниң удуртукчулары (С. К. Долгар) хүнүн бодап олурарга болур бе?

М. ОЮН,
«Шынның» корр.

СЫДЫМ ЧАЙГАН ЧЫЛГЫЧЫ

«Тиилелге» совхозка Ак-оол Моңгуш 20 чыл ажыг үениң дургузунда малчыннап келген. Ол үениң иштинде дуржулгалыг малчып доктаамал мактадып келген. Эки ажылы дээш ол хүндүлел бижиктерни каш удаа совхоз дирекциязындан алган.

— Сыдым чайып билир, чылгы малдап шыдаар кижи тып алыр дээш, чадажып турган улус бис. Чүге дээрге, биске чылгы мал өспейн турган. Төрүүр белерден алыр кулуннарывыс кончуг эвээш болуп келген. Сүмележип чугаалашкаш, Ак-оол Моңгушту шилип алдывыс. Ол бистиң бүзүрелиивисти шынзыдып шыдаан — деп, совхоз директору, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты Вадим Оранбалович Оюн чугаалаар.

Чылгычы Ак-оол Моңгуш ажыл-агыйның чылгы малын хүлээп алгандан бээр 10 чыл эрткен. Ол чымыштыг ажыл-ишке дадыгып, чыраа, саяк аъттарны мунуп келген. Ооң чылгы кадарар талазы-биле арга-дуржулгазы өскен. Эрткен чылын ол төрүүр чүс беден 97 кулунну камгалап алгаш, Кызыл районнуң чемпиону болган. Амгы үеде 365 малды кадарып, оон 20 бени саарынга өөреткен.

«Тиилелге» совхоз чыл санында хымысты «Чедер» курортка дыштанып келген кижилерге суксун кылдыр берип турар. Ол ышкаш аъттарны база ажылга өөредип, ажыглап келген. Совхозтуң 190 малчыны аъттар-биле хандыртынган. Сүт-бараан фермазында аъттарны ажылга шагда-ла ажыглап турар. Чылгычы Ак-оол Моңгушту канчап беш чылдың маадыры дивес боор.

В. ПИВОВАРОВ.

ЧУРУКТА: чылгычы А. С. Моңгуш кадарган малдары-биле.

Авторнуң фотозу.

КҮСКҮ АҢДАРЫЛГА АЖЫКТЫГ

Кааң, халыын чылдар эрткен соонда, 1983 чылдан эгелээш, орай чаашкынныг чылдар эгелээн. Бо чылын орай эвес, өйүнде чагган. Июнь, июль, август болгаш сентябрь айның чаашкыннары хөрзүнге өл-шыкты хөйнү курлавырлап турар.

Суггат чок черлерге чер ажылынга чаашкын суун ажыглаары бирги черге негелдези болур. Черже сингген шыгын хемчээп көөрге, алаак-даа, хову-даа черлерде 70 сантиметрден хаш өл-шык бар-дыр. Ол дээрге, келир чылын орайтадыр-даа чаашкын чаар болза, үнүш дүжүтке четчип болур өл-шык-тыр.

Суггат чок кур болгаш курукдурган ховулар бисте бар болгай. Ылаңгыя барыын зонада хөй. Ол ховуларны келир чылдың дүжүлүнге күскү аңдарылга-биле шалыпкын белеткээри чугула. Эрте аңдарган күскү черге өл-шыктың болгаш чемишчилилге чүүлдериниң немелде курлавыры база тургустунар. Келир чазын аңаа үрезинни шынарлыг чаштырып, олуртуп каар болза, оон дыка хөй немелде дүжүттү чогуур өйүнде ажаап ап болур. Шынап-ла, күскү аңдарылганың ажыктыын агрономнап турган чылдарымда чаңгыс эвес удаа көрүп келген мен.

К. ХАЯҢ-ООЛ,
пенсионер.

Чөөн-Хемчик район.

КЛИМАТКА ЧАҢЧЫКТЫРАР

Черлик аң-меңниң баш саның өстүрүп көвүдедири-биле өске черлерден (чурттардан) аңнарны тудуп әкеп салырын акклиматизация дээр.

Совет Эвилелиниң девискээринде бо ажыктыг болгаш солун ажыл калбаа-биле херек кырында чоруттунуп турар. 1973 чылга чедир ССРЭ-ниң девискээринге черлик аңнарның 42 хевирин өске чурттардан әкеп салгылаан. Оларга чижек кылдыр Соңгу Американдан әкелген ондатра аажок өзүп, 1977 чылда күрүнениң белеткел черлеринге 107 миллион үнелиг кештер дужааттынганын айтып болур. Ондатрадан аңгыда, бистиң чуртувуска енот-ытты, аргар-кошкарны, норканы, нутрияны база салгылаан. Оларның баш саны өзүп, бистиң чуртувуска таарижып турар.

Ынчаарга чээрби чылдардан эгелеп, Канададан, Гренландиядан овцебык (хой хевирлиг буга) деп черлик амытанны Совет Эвилелинге әкеп салыр сорулганы салган. 1974 чылдан эгелеп ол бугаларны Таймыр чартык ортулукка 40 хире бажы әкеп салган. Бо бугалар онзагай камгалал адаанда туруп турар болгаш ол чартык ортулукта Бикада хем чоогунда өзүп көвүдеп турар. Эртем-шинчилел ажылдарының түңнелинден алырга ол бугалар соңгу чүкке шаг-шаанда чурттап чораапнар.

Ынчангаш ук черниң чурттакчылары болур ол чолдак буттарлыг, тырың моюннуг шумаш кулактарлыг, селбегер узун дүктерлиг бугалар катап чуртунга келгени ол.

1975 чылда база катап 40 хире овцебыктарны Соңгу Америкадан чартыын Таймыр чартык ортулукка, чартыын Врангель ортулуунга салгылаан. Ам оларның баш саны өзүп турарын ол камгалалдыг черде эртем ажылдакчылары тодарадып турар. Бо бугалар соок Соңгу чүкке чурттап амыдыраарынга онзагай таарышкан. Кончуг улуг соокта ол бугаларның даваннарының хан эргилдези сулараар, ооң түңнелинде мага-боттуң температуразы база кудулаар.

Улуг эртем-шинчилел ажылы чорудуп турган А. И. Янушевичиниң тодаратканы-биле, 1952 чылда бистиң республика девискээринге 72 янзы-бүрү черлик амытаннар бар турган. Сөөлүнде 7 хевирлерни база катап тодаратканнар. Ол 79 хевирлерниң кырынга акклиматизация хемчеглерин чорутканының түңнелинде ийи аң немешкен. Олар ондатра биле америка норказы болуп турар. Бо үнелиг кештиг аңнарның баш саны көвүдеп, чылдың-на өлүк белеткелинде база бир кол черни ээлеп турар.

Үстүнде айыттынган хемчеглерден аңгыда, реакклиматизация деп чүүл база бар. Бо дээрге чурт иштинге аң-меңни тудуп, эвээжээн, читкен черлеринге база катап барып салыры болур. Ындыг хемчеглерни аңныр-тывыш черлериниң ажылдакчылары чыл бүрү боттандырып турар. Чижээ, Өөн хемниң тулаа, хөлдеринден ондатраларны 400—800 бажы тудуп, Тес-Хем аксы Убса-Хөл тулаазынга барып салган. Бай-Тайга районда Мешкен хөлге база салган. Өске чурттардан азы чурт иштинге аң-меңни тудуп өстүрер ажылды чүгле аңныр-тывыш ажылын башкарып турар черлерниң тускай чөпшээрели-биле чорударын кижи бүрүзү билир болза эки.

Чамдыкта бо хемчеглер улуг когаралды база чедирип болур. Чижээ, Ыраккы Чөөн чүктүң енот-ыдын Европага барып салырга, оларның баш саны калбаа-биле көвүдеп, куртү, күшкүл, кара-куш уяларын чазарлап, улуг когаралды чедирип турар.

Ынчангаш чөпшээрел чокка аң көжүрерин болдурбазын бойдус камгалалының хоойлузунуң 29 дугаар кезээнде тодазы-биле айыттынган.

А. САНЧАТ,

Тыва АССР-ниң Аңныр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң аң камгалал килдизиниң улуг охотоведи.

АЛЫКСАК-ЧИКСЕК ЧОРУК, ООҢ ҮНЕР ДӨЗҮ

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезинде партияның база бир кол сорулгазы — совет кижи бүрүзүнге коммунистиг моральды кижизидери, бистиң ниитилеливисте бүгү-ле таарымча чок чүүлдер, ооң иштинде хууда амыдыралчы психология, ооң бир хевири болур алыксак-чиксек чорук-биле демиселди чорударын деп демдеглээн. Кандыг-даа багай чаңчылдар, таарымча чок чүүлдерге удур демиселди чорударда оларның үнүп турар дөзүн эки билири чугула. Ынчангаш социалистиг ниитилелдиң үезинде алыксак-чиксек психологияның кайын тынтын келип турарының чылдагааннарын сайгарарын оралдажып көрээлиңер.

Бистиң ниитилеливистиң кол негелделериниң бирээзи кижи бүрүзү ажылдап алган шаа-биле алыр ужурлуг деп чүведен эгелээлиңер. Чижээ, хүнде бүдүн-чартык норманы күүседип турар кижи чартык норманы күүседип турар кижиден хөйнү ап турар, ынчангаш амыдырал-чуртталгазын улам чаагайжыдарынга херек эт-хөреңгини хөйнү садып ап болур. Ынчангаш ол принцип эң-не шын негелдени тургузуп турар.

Ынчалза-даа материалдыг кежикти ниитилелдиң кежигүннеринге үлээри дең эвес чоруп турар болганда, мода да эки идик-хептер, тывылбас номнар азы машинаның артык кезектери-даа дижик, бодунга хөйнү сиңирип алырын, хөйнү ушта сөп алырын бодаар кижилер бо-ла тыптып келир деп чүвени амыдырал көргүзүп турар. Ындыг кижилерни алыксак-чиксек кижилер дээр. Олар дээрге эдилел эт-херекселдерни амыдыралдың кол-ла негелдези, үнелели ол деп санаар, аар өртектиг, ховар эт-херекселдери-биле көөргеттинер, оларның дузазы-биле чон аразынга болуунуң туружун чедип алырын бодап чоруур кижилер-дир.

Чамдык кижилер эт-херекселди, идик-хепти-даа ажыглаар, кедер дээш садып алыр-ла ыйнаан деп удурланыр чадавас. Кижилер хепти кедер дээш садып алыры шын харын. Ынчалза-даа чамдык кижилерге идик-хеп, аар өртектиг эт-херекселдер өске кижилерден ылгалырының, өскелерден артык мен деп көөргеттинериниң чепсээ апаар чорук сөөлгү үеде кайы көвей. Ол алыксак-чиксек сеткилдиң, мактанынчы чоруктуң демдээ-дир.

Совет кижилерниң материалдыг байдалы экижээн. Ооң чижектерин чугаалаары артык боор. Ынчалза-даа бистиң ол эки чаалап алышкыннарывыс чамдык хамаатыларның талазындан оларның угаан-медерелиниң, иштики культуразының, мөзү-шынарының өзүлдезиниң четпезинден алыксак-чиксек психологияга, сеткил-хөөнге чедирип турар чоруктар бар. Ынчангаш кол чүве эдилел эт-херекселдерде, идик-хепте-даа эвес, кижилерниң аңаа хамаарылгазында, ону канчаар көрүп турарында болуп турар. Алыксак-чиксек психологияның база бир үнер дөзү өг-бүле кижизидилгези.

Чамдык ада-иелер ажы-төлүн эмин эрттир каастаар, оларга ортумак класстарга өөренип турда-ла мотоцикл, холга сугар алдын билзек, сырга, өске-даа ховар бараанннар садып бээр дээш шыдаар-ла шаа-биле кызыдар чорук бичии кижилерни база-ла чоорту азырадыкчы хөөнге, «каас чуртталгага» ынак чорукка чедирип, боттарының өске өөрүнүң мурнунга «онзагай» байдалын мактаныр, өскелерден өрү көрдүнер багай аажы-чаңга оларны дедир кижизидер.

База ол ышкаш алыксак-чиксек психология буржуаз пропаганданың салдары-биле хевирлеттинер таварылгалар база барын чугаалаары чугула. Бистиң чамдык хамаатыларывыс, ооң иштинде эң ылангыя аныяктар даштыкы дамчыдылганы, киноларны, номнарны шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрбейн, ында көргүзүп турар «чараш» амыдыралга бүзүреп, кижиниң амыдыралының чүгле материалдыг талазы чуртталганың кара чаңгыс үнелели ол деп өскээр билип, буржуаз пропагандага алзып турар таварылгалар бар. Ынчангаш бистиң чамдык аныяктарывыс барыын чүк чурттарының ылгавыр демдектерин чуруп каан хептерни, ол демдектерниң ужур-утказын-даа билбейн, харын-даа көөргедип кедип чоруурлар. Херек кырында ында: «Мээң бүдүмга сөгүр..» — деп-даа бижип каан болгулаар, азы чамдык киноларда, номнарда антисоветчи пропаганданы ажы-биле чорудуп турар-даа болгулаар. Бистиң аравыста маңгысталчак амыдыралдыг, алыксак-чиксек сеткил-хөөнүг, күш-ажылчы эвес орулгага сундулуг кижилерни бистер буруу шаап, шыңгыы шүгүмчүлеп, сойгалап, хей-ниитиниң бодалын оларга удур тургузуп турар бис.

Чүгле ажыл-агый, бүдүрүлге адырларында эвес, амыдыралдың бүгү адырларында болгаш кижилерниң угаан-бодалында, сеткил-хөөнүнде, мөзү-шынарында эде тургустунуушкун чоруп турар. Совет кижилер социал идепкейин бедидип, амыдыралда идепкейлиг турушту шилип ап турар бо хүннерде бистиң аравыста ам-даа бар алыксак-чиксек, маңгысталчак амыдыралдыг кижилерге хей-ниити хөңнү чок болуп, аңаа удур демисел улам чидигледиин, ол айтырыг ам чүгле мөзү-шынар айтырыы эвес, а чугула политиктиг айтырыг апарган. Бо багай чаңчылдар кайда болуп турарыл? Кайда-даа эвес, бистиң аравыста — бригадаларда, цехтер-участоктарда, бистиң чурттап, ажылдап турар черлеривисте болуп турар. Бистер ам-даа ындыг болуушкуннарны көрбээчеңнеп, билбээчеңнеп эртип турар бис. Ынчангаш ол чоорту социал айыылдыг чорукче шилчип, бистиң бурунгаар шимчээшкиннивистиң оруунга шаптык чедирип эгелээр. Ам ындыг социал каржы чоруктарга удур чидиг демиселди чорудуп, ажы-биле, дорту-биле чугаалаар үе келген.

«Аргумент и факты» брошюрадан.

ОРГААДАЙНЫ ТАНЫЫР СЕН БЕ?

Эрткен июнь айны бистиң республикавыска бойдус камгалалының айы кылдыр чарлаан. Ынчалза-даа чаңгыс ай дээрге чаңгыс ай болгай. Төрээн бойдузувустуң камгалалы чаңгыс ай хамаанчок, чыл-биле кызыгаарланыр эвес. Ол дээрге амгы үениң, амгы салгалдың мурнунда тургустунган эң-не шыңгыы, дүвүрээзиниг айтырыгларының бирээзи.

Чогум-на ынчангаш бойдусту камгалаарының, ээ ёзу-биле көөрүнүң айтырыы СЭКП-ниң XXVII съездизиниң материалдарында сиңниккен. Бойдустуң байлаан ажыглаарынга контрольду күштелдирериниң, чоннуң экологтуг кижизидилгезин калбартырының чугулазын СЭКП-ниң Программазында айыткан. Ындыг кижизидилгеге хамаарыштыр бодумнуң билип чоруур шаам-биле ажык чугааны эгелээр мурнунда, бойдуска бистиң хамаарылгавыс, ооң-биле харылзаавыс кандыг үндезиннерге тургустунганыл деп чүүлдү тодарадып алыры чугула деп бодаар мен.

Хамыктың мурнунда бойдусту бис чарашсынып, магадап, ооң эстетиктиг таалалды ап турар бис. Ийи талада, бойдустуң амыдыралга ачызын көрүп, бүгү тала-биле ажыглап турар бис. Ооң-биле ол бистиң амыдыралчы херегцеливисти хандырып турар. Ындыг болганда, ону камгалаары — кижиниң амыдыралчы негелдези, черле кылыр ужурлуг чүүл апаар. Ол чорукту барымдаа болдуруп, кижи бүрүзүнүң хүлээлгези кылдыр хоойлужуп, ССРЭ-ниң Конституциязының 47-ги чүүлүнде айыткан. Үстүнде көргенивис үш чүүлдүң дугайында чугаалажы бээривиске, бистиң мурнувуска төрээн бойдузувусту кайы хире эки билир бис деп айтырыг база чайгаар тургустунуп кээр. Чүге? Чүге дээрге, бойдусче «үнүүшкүн кылып турар» бистиң хөй кезиивис ону чүгле чарашсынып, магазынын көөр, а херек кырында ол-ла үнүш-бойдустуң, ында дириг амытаннарның онзагай талаларын, бүдүжүн болгаш бот-шынарларын орта билбес болгулаар бис.

Чогум-на ынчангаш туристиг походтарга, слёттарга киржири, төрээн черлерин эргип кезиири — экологтуг кижизидилгениң чугула хевири деп санаар мен. Чүге дээрге, бир талазында, шак ындыг организастыг үнүүшкүн улуг, биче-даа кижилерниң «черлик ёзу-биле» черлер кезиирин солуур. Ийи талазында, төрээн бойдузун танып билип алырынга коллективтиг чорукту хандырып турар. Маңаа бис «танып билип алырынга» деп аңаа эвес чугаалап турар бис. Чүге дээрге, походтар, слёттар үезинде эскерип чорууурга, бойдус дугайында билиивистиң шынап-аа чегейи кончуг.

Элдеп чүве чүл дээрге, черлер аттарын санавыт дээр болза, он салаа ында-ла каар, а чечек аттарын сана дээрге, бети дизе бешке безин чедирбейн баргылаар. Чечектен аңгыда өзү-сигенни чежени чок дээр. Оларның аразында эм, чемге ажыглаар, оон эртее хоран өзүттарны кым ылгап билирил? Оргаадайны, айны, бестини кым таныырыл? Ховар ол үнүштерниң кайы чергениң, кандыг Кызыл дептеринде киир бижээнил? Чай төнүп, күс дүжүп кээрге, кат, чимисти эңдере чыып аар бис. Ол хиреде мөөгүлерни артап эртип чоруур бис. Бүдүн суурлардан ховар дээн кижилер мөөгүлеп чоргулаар болгай. Бистиң кат-чимис деп адап чаңчыгып калганывыстан ындыг ийикпе, өөреникчилерден азы аныяктардан кат үнүштер биле чимистиг үнүштерден адай каавыдам дээр болза, олар маңаа бергедеп үнгүлээр, ат-сывын холуп-дүлүп алгылаар. Чүгле чаңгыс мону безин бодап көөрге, экологтуг кижизидилгениң кайыын, канчаар эгелээри билдингир болгу дег.

Хамыктың мурнунда школаларда бойдус камгалалының янзы-бүрү бөлгүмнерин, улуг улус аразында чүгле ат азынган чамдык ындыг ниитилелдерни эде тургузаар, оларның ажыл-херектерин чаа утка-шынар-биле долдурар херек. Ону ынчаар кылырда кижилерниң сонуургал, хандыкшылының аайы-биле үениң негелдезинге дугжуп турар чаа клубтарны, бөлгүмнерни школаларга, бүдүрүлге, албан, организация черлеринге, суурларга тургузарындан чүге эгелеп болбазыл? Чүге дээрге, сонуургал аайы-биле тургустунган ындыг клубтар, бөлгүмнер «албадал-биле» ёзу барымдаалаап эвес, а ёзулуг-ла бойдуска ынак, ооң чараш-каазын үнелеп билир бойдус өңнүктери, ээлери болур кижилерниң бөлүглели болур ийик.

Бир эвес бис школа бүрүзүнге, суур бүрүзүнге бодунуң хандыкшылынга ёзулуг бердинген ындыг кижилерниң бөлүүн тургузуп ап шыдаптар болзувусса, төрээн бойдузувусту чер бүрүзүнге камгалаар, карактаар аргалыг болур, төтчеглекчилер болгаш үрегдекчилерни кала-даа, кажан-даа кынчыктырбас апаар ийик бис. Чижектерден-даа киирип көрейн.

Бир эвес бойдустуң ёзулуг өңнүктери каш-ла чылдар бурунгаар Өвүр районнуң Торгалыг ортумак школазынга турган болза, суурнуң мырыңай-ла чанында хем унун дургаар кызыл чайт кылдыр үнүп турган чыжыргана, чодураалар ам-даа кижилерге бараан болуп, сагланыады өзүп тургулаар ийик. Шак ындыг ээ көрүнгүр кижилер Солчур суурга, ында ортумак школага турган болза, Шеңнелиг арганың шеңнези бодунуң черин каастап артпас бе? Ындында-ла ховар болгаш РСФСР-ниң, республиканың Кызыл дептерлеринде киир бижиткен үнелиг бо үнүш суур чаагайжыдылгазының «культурлуг халдаашкынының» түңнелинде түс черде читкен. Бир эвес Хандагайты, Саглы суурларның «ногаан доскуулчулары», ында арга даамалдары калы кичээнгейлиг болбас болза, Улаатай, Саглы хемнериниң баштарында черлик тайга согуналарынче кижилерниң «черлик холдары» шагда-ла халдап, кара херээн үүлгеди берген.

Бир эвес бойдустуң өңнүктери суур бүрүзүнге боттарының бөлүүн, клувун, бөлгүмнерин тургузуп ап, демниг хөделип турар болза, чыл санында-ла суур чаагайжыдылгазының «культурлуг» хемчеглериниң түңнелдеринде чүс-чүс ыяштар арга-арыглардан суурларже көшкеш, улаванда кудумчу богу болу берген чыткылавас ийик.

Бойдуска когарал чедирип турар кижилерниң бир талазында билииниң, мергежилиниң четпези чеп-ле ыйнаан, ынчалза-даа хандыр көөр болза, ындыг кижиниң бодалы кыдыра: «Бойдус дүүн, бөгүн бодарап келбээн болгай... Ол мээң назынымга четчир, а сон-даарта та канчалзын». Ол-ла хөөн-биле холунга окбоо тудуп-ла аң-меңниң дайзыны апаар, балды-хирээ туткан соонда арга-ыяштың хыдыкчызы апаар кижилерниң база-ла өппеш бодалы бо: «Бөгүн мен алзазымза, даарта өске кижи дөмей-ле ап чиптер». Чуургаларын базын олурган кара куштуң чоок черден боолааш, эгезинде чазып тургаш, эң сөөлүнде «борбак бажын чуура берипкен» ёражок хейниң азы өөр торлааларны чаңгыс боолааш «чуртуп арылдыр тутсупкан» кээргел чок төтчеглекчилерниң хөөреп олурарын дыңнаарга, өске кижиниң кара үүлгедииниң ужун, ээң бодундан бир-ле кижизиг чүве оскундура берген дег сагындырып кээр.

Өзүп көвүдезин дээш, таарымчалыг черге сула салып каан ондатраларны, ооң суг иштинге үр шымнып шыдавазын ажыглап, дош ойбандызынга үнүп кээри билек сокпулай шаап аарып, азы ижээй берген тарбаганнарны үңгүрүн казып тургаш, оону-биле «аалдап аарып», «аңчы кежик» деп санап, ол болгаш оон-даа өске кажар аргалар-биле аң-меңни канчаар «кыра шаап» алырын өөнелерге өөредип олургулаар, «мергежилдиг аңчылар» аравыста ам-даа бар. Оларның ол үүлгедиглерин аңаа-бир чүве кылдыр санап, «мээң херээм эвес» дээрлер оон-даа хөй. Өвүр талада чамдык районнарның арга-арыы ындыг кончуг байлак эвес-даа бол, аңнар, куштар-биле бойдус ону кызагдаван. Ооң ховуларынга чээреннер, тогдуктар хөйү-биле көстүр, дагларынга те-чуңма четчир, а тарбаган «хереглээрге хелеске кудурууу тывылбас» дээн чугаага кирбес, амгызы дег эвээш эвес чораан. Чамдык улус чээрениниң читтенин кожазында Моолдуң ховуларынче кожее бергенинге, те-чуңма, тарбаганның ховартааныны база-ла аңаа шамнап, хову, тулаа куштары «өскээр чана бергилээнинге» хомудап олургулаар.

Ынчалза-даа үстүнде адаанывыс аң-меңниң аймаа кызыгаар-даа ажа бербээн, өскээр-даа көже бербээн, а харын чок-ла болза октуг-боолуг хыдыкчыга когун үстүрген, чок-ла болза амы-тыны хылдың кырында келген амытаннардыр дизе шын боор. Тываның бойдузунуң ховар дээп онзагай чаражын эрткен чүс чылдарда-ла маңаа кээп чораан шинчээчилер, эртемденнерден эгелээш, баштайгы аянчорукчулар-даа, амгы үениң оран-делегейни одуртуп каапкан туристер-даа, хөөредиг чокка кайгап, мактап чоруурлар.

А бистер өскен, төрээн черивистиң каас-шининге канчап эригип каар ужурлуг бис? Тывавыстың арыг агаары, кайгамчыктыг бойдус байлаа чүге бистиң национал чоргааралывыс болбас ужурлугул? Эде тургустунуушкунче бүгү тала-биле кирип турарывыс бо үеде төрээн бойдузувусту ээ ёзу-биле көөр үевис келген. Ооң бир хевири — экологтуг кижизидилге ажылын чер болганга чорудар, ону чон ортузунга калбак тайылбыр кылып, нептередир ужурлуг бис.

Ч. ЧАП.

Өвүр район.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СӨӨЛГҮ ШАКТА

ССРЭ болгаш АКШ-тың удуртукчуларының ужуражыышкыны болур Рейкьявикче хөй чурттарның күрүне болгаш политиктиг ажылдакчыларының кичээнгейи хаара туттунган. Ол ужуражыышкын ракета-ядролуг чүс чылда кижи төрелгетенниң амыдыралы-биле холбашкан амгы үениң кол чугула айтырыгларын шиитпирлээриниң оруунга чугула базым болур деп идеген турарлар.

ТОКИО. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң АКШ-тың президентизи Р. Рейган-биле Рейкьявикке ам болур ужуражыышкыны чедиишкинниг болурунга Исландия бүгү-ле чүүлдерни кылыр. «Йомиури» деп япон солунга интервьюзунга ол дугайын Исландияның премьер-министри Стейнгримур Херманнссон медеглээн.

Ол ужуражыышкыннар боо-чепсекти дүжүрериниң херээнге тодаргай базымны кылырынга ынанып турар бис. Ам болур ужуражыышкын шериг күштүг херек чок болу бээр тайбыңны тургузарынга салышкынын киирер ужурлуг. Айтырыг Рейкьявикке кандыг-бир-ле ужур-уткалыг документиге ат салырында эвес-тир»— деп, ол чугаалаан.

«Исландия НАТО кежигүнү, ынчанмыже бистиң чуртувус балык тудар болгаш культура талазы-биле Совет Эвилели-биле шаглан бээр найыралдыг харылзааларны тудуп келген. Бис ССРЭ-ден дашкартан киир садып ап турар нефтивистиң чартыын ап турар бис»—деп, Херманнссон чугаалаан. Соңгу Атлантика керээзиниң аайы-биле бодунуң хүлээлгелери турбуже, бодунуң девискээринче ядролуг чепсекти киирерин Исландия АКШ-ка чөпшээревейн турар деп, премьер-министр онзалап демдеглээн.

БУХАРЕСТ. М. С. Горбачевтуң болгаш Р. Рейганның ужуражыышкынын эрттирер дугайында шиитпирге Румынияның хөй-ниитизи байыр чедирип, ол чугаалажыышкын делегей амыдыралынга, Черге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту камгалаарынга чугула болуушкун болур деп идеген турар.

ССРЭ болгаш АКШ-тың удуртукчуларының аразында дээди деңнелге ужуражыышкын — үези келген негелде болур болгаш делегей байдалын экижидеринче угланган боттуг базымнарны кылырынга, бот-боттарын билчириниң болгаш калы ажылдажылганың байдалын тургузарынга дузалаар. Ийи улуг күрүне болганда ССРЭ болгаш АКШ тайбыңны камгалаары дээш онза харысалгалыглар. Ынчангаш Рейкьявикке ужуражыышкынга дешпилгени чедип алырынга бүгү улус ынанып турар деп «Ромыния либерэ» солун демдеглээн.

ПЕКИН. Рейкьявикке СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң болгаш АКШ-тың президентизи Р. Рейганның ам болур ужуражыышкынынга холбаштыр КУР-нуң ДХМ-ниң телээлекчизи медеглел кылган.

«Дээди деңнелге совет-америк ужуражыышкынга байыр чедирип. Совет Эвилели болгаш АКШ шыңгыы чугаалажыышкыннарны чоруткаш, өске чурттарның эрге-ажыктарынга когарал чедирбес боо-чепсекти элээн кызырар дугайында дугуржулганы, делегейниң дүшкүүрлүг чорууп эвээжедир болгаш Черге тайбыңны камгалап алыры-биле, чедип алырынга ынанып турар бис» — деп, ол чугаалаан.

БЕРЛИН. Балтий далай чурттарының, Норвегияның болгаш Исландияның чурттарының Ажылчын конференциязының Доктаамал комитединиң Ростокка болган хуралынга Рейкьявикке болур дээди деңнелге совет-америк ужуражыышкынга байыр чедирген. Хуралга М. С. Горбачев-биле АКШ-тың президентизи Р. Рейганның аразында ужуражыышкын Черге тайбыңны быжыглаар талазы-биле ынаныштыг магадылалды тургузарынга бараан болур деп идегелди хурал илереткен.

Доктаамал комитеттиң хуралының киржикчилериниң саналдарында Балтий далайның, Норвегияның болгаш Исландияның профэвилелдери ядролуг бүгү шенелделерни долузу-биле соксадыры, Европага ортумак ыраккыылдың ракеталарын чайладыры, массалыг узуткаашкынның чепсээн космос делгемнинге тургузарын чайладыры дээш туржуп турары илерээн. Комитет хуралынга чүүлдүгзүнген болгаш ССРЭ болгаш АКШ-тың удуртукчуларынга чорутткан чагаазында, кижи төрелгетенниң цивилизациязының туруп турарынга үндезин болгаш социал дешпилгени чедип алырынга кол негелде тайбың болур деп айыткан.

Балтий далайның, Норвегияның болгаш Исландияның чурттарының профэвилелдериниң кежигүннерин комитет тайбыңны быжыглаарынга, боо-чепсекти эндере бүдүрериңге удур хөделиишкиннерни күштелдирерин кыйгырган.

ТРИПОЛИ. Ында аян-чорук кылып чоруур Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң президентизи Ромеш Чандра СЭТА-ның корреспондентизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң болгаш АКШ-тың президентизи Р. Рейганның ам болур ужуражыышкынының дугайында медээни чаагай туразоруктуң бүгү кижилери сеткил ханымышкын-биле хүлээн алган деп медеглээн. Бүгү делегейниң улустары ол ужуражыышкынга улуу-биле ынанып турар. Делегейниң амгы үедеги байдалы ядролуг боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр, ядролуг шенелделерни соксадыры, космосту милитаризастаарын болдурбазы ышкаш амгы үениң ындыг соңгаарладып болбас айтырыгларын шиитпирлээрин негеп турар. Бо чылдың төнчүзүнге чедир Невадада ядролуг полигонга Совет Эвилелинде полигонда ышкаш ындыг шыпшың туруштарынга кижи төрелгетен ынанып турар деп, ол демдеглээн.

ГОЛЛИВУД? ЧОК, ПЕНТАГОН

Даштын тенниг суувурундак демирлер-биле кажаалаан кончуг улуг зал шып-ла шыпшың. Дээвиирден болгаш ханалардан доштар халайып бады келген, күчүлүг прожекторлар бут бөмбүүнүң шелү ышкаш шөлдү чырыдып турар. Залдың ортузунда чажырар пөс-биле шыпкан ужудар аппараты тургузуп каан. Ында-хаая алдан градус соокка дидирееп, холдарында приборлар туткан кижилер келгеш, бир-ле чүве дугайын сүмележип, блокноттарга бир-ле чүвени бижип ап турар...

Бо бүгү Голливудтуң өске планеталар азы таныттынмаан ужугар тавактар дугайында солун фильмни тырттырып турар фабриказында эвес, а ...Флорида штатта Эглинде АКШ-тың шериг-агаар күштериниң баазазында боп турар. Билдинмес ужугар аппарат — Пентагонның хайыралыг төлү — В—1В дээр стратегтиг бомбардировщик-тир. Ону тускай соодукчу камерада тургускан. Ында, кончуг соок байдалда кан араатан куштуң шенелдезин боп турар. Ону Ыраккы Соңгу чүктүң байдалынга эңне чоокшулаштыр тургускан. Оон-биле кады тускай класстарда болгаш лабораторияларда экипаж стажировка эртип турар.

Флоридада боп турар ол шенелделер анаа-ла таварылга эвес. Ядролуг баштайгы согуг бээриниң америк чепсектерин сайзырангайжыдарының улуг хемчээлдиг программазы-биле ол шуут холбашкан. Ында В—1В бомбардировщик сөөлгү эвес рольду ойнап турар. Ол дайынчы машиналарның саны амгы үеде 100 чедип турар. Оларны АКШ-тың барыын эриктеринде чамдык штаттарга тургузарын планнап турар. Шенелделерни чорудуп турарының байдалы бодунуң дугайын тодаргай чугаалап турар. Кандыг районнарга оларны мооңнеп тургузар деп турарын билип алырынга ындыг-ла улуг угаангыр чорук негеттинмес.

ЮПИ—СЭТА-ның фотозу.

«ГРИНПИСТИҢ» ШИИТПИРИ

ЛОНДОН. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң болгаш АКШ-тың президентизи Р. Рейганның Рейкьявикке ам болур ужуражылгазы-биле холбаштыр долгандыр турар бойдус камгалакчыларының «Гринпис» дээр делегей организациязы Исландияның эриктеринче «Сириус» суднону чорудар деп шиитпирлээн. Ол дугайын англи найысылалга ол организацияның телээлекчизи чарлаан.

Бо инициативаның сорулгазы — «ядролуг боо-чепсекти чок кылырының» талазы-биле дээди деңнелге болур ужуражылгазындан чугула бурунгаар шимчээшкинни манап турар миллион-миллион кижилерниң идегелин илередири боп турар.

(СЭТА).

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

ЭЧИЗИНГЕ ЧЕДЕР

Арагалаар чорук-биле болгаш алкоголизм-биле чалданыш чок шыңгыы демисел бистиң чуртувуста чоруп турар. Эзиртир суксуннарны садарын эвээжеткен. Ооң чижээн дараазында сандан көрүп көрээлиңер. Эрткен чылдың июньда Хову-Аксы суурнуң магазиннеринге эзиртир суксун аймаан 130 муң рубльге саткан болза, бо чылдың июньда ону 30 муң рубльге саткан болуп турар. Ол ийи көргүзүгде ылгал бар.

Арагалаар чоруктарга удур алдынып турар хемчеглерни чон бүрүнү-биле деткип, чүүлдүгзүнүп турар болгаш ооң алыс ханы утказын медереп билип турар. Ынчалза-жок ону ам-даа кызыра билип чоруур ийи-чаңгыс кижилер бар. Ындыг болганда, кижизидилге ажылын хөй таланыг болдуруп, чамдык черлерге ам-даа калбартыры чугула. Партия, чазак, чон бо айтырыгны быжыг холда алган, ол ам кошкаш дивес-даа. Дараазында чүүлдү ап көрээлиңер даан. Арагалаар чорук-биле демиселди моон мурнунда-даа чылдарда, чээрби-даа чыл мурнунда чорудуп турган болгай. Түңнели кандыг болуп келгенил? Күзенчиг эвес дизе, частырыг болбас боор деп бодаар мен. Айтырыг бо удаада чидиг-биле тургустунган. Ону боттарывыс көрүп, билип, ол талазы-биле салдынган сорулгаларны боттандырарынга идепкейлиг киржип тур бис. Демисел ам кошкаш дивес, ынчангаш алызында барып, ол түңнелдерлиг болур ужурлуг. Арага ишпес амыдырал дээш демиселдиң баштайгы түңнелдери бистиң амыдыралывыста көстүп келген болгай.

Арага ижеринге сундулуг чорук — кажан-даа эки чүвеге чедирбейн келген. Ону билир бис. Каш чыл мурнунда Кызылдың автовокзалынга эзирик ийи оол меңче шорлуп, харын-даа хол дээр хирe чорда, таныырым аныяк кижилер чарып алганын сактып келдим. Эзирик эвес турган болза, ол аныяк кижилер «маадырлыын» көргүзер турган бе? Бо удаада база «Араганың хайы-дыр» дижип каар бис. Арага әкелбээн дээш өпкелеп, хомудаар чорукту эргиниң бак чаңчылдарының бирээзи деп санап, ону буруу шаап, шүгүмчүлелдиң оду-биле оя чидиртип, шыңгыы демисежири чугула деп бодап чоруур мен. Арагалаар чорукту чок кылырын черчерде чедип ап турарывыс — кончуг эки-дир. Моон мурнунда бажыңнар баарда, куруг чедер эвес, эпчок. Ам бо хүннерде сөңнүг келири албан эвес деп чүүлдүң утказын кижилер билип эгелээн. Ооң-биле кады «Арагалаар чорукту 2000 чылга чедир узуткаары берге боор» дээн чугааны ийи-чаңгыс кижилерден дыңнаан мен. Ындыг бодалга алзыры шын эвес. Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни дазылындан тура соп октаар — сорулга бо. Ону амыдырал бадыткаар.

О. КОРОДА.

Таңды район.

ТЕАТР ДИЛЭЭШКИНДЕ

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг республиканың хөгжүм-шии театрының 51-ги сезону эртен ажыттынар. Репертуарны чаартыр, драматургтар биле режиссёрларның демниг ажылдаарын чедип алыр дээш кандыг хемчеглер алдынып турарын чугаалап бээрин солуннуң корреспондентизи театрның директору С. Л. Оюндан дилээн.

Ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларында дег, уран чүүл эде тургустунуушкунунуң чадазынче кирген. Литература болгаш уран чүүл ажылдакчыларының чон мурнунга харысалгазы улуг. Чаа кижиниң хевирлээр, чаагай сеткилди оттурар хүлээлге белен эвес. Кижизидилге айтырыгларын шиитпирлээринге үлүүн киириштирип турар театрның артистери, режиссёрлар амыдыралда өскерлиишкиннерни сценага көргүзер, үлегер ап болур овур-хевирлерни тургузаар ужурлуг. Шиилер көрүкчүлерниң сеткилин дүвүредиптер кылдыр шак ынчаар ажылдаарын үе бистен негеп турар.

Сценага эки роль херек. Режиссёрнуң беримчелиг ажылдаарынга эки шии негеттинер. Чаңгыс доманктың утказын чидидер дээш ол хөй ажылдаар, бүгү күжүн үндүрер боор чүве. Кажан шииниң темазы кызыы, сес-домаа билдиимес боорга, режиссёрга материал-биле ханы ажылдаар арга турбас, ооң шиижилги куруг болур. Ынчангаш театрга эки бижиттинген, бөгүнгү кижиниң сагыш-сеткилин көргүскен шии херек болуп турар. Ындыг шии чогундан, репертуар ядыы болуп артпышаан. Тургустунган байдалдан үнери-биле чоокта чаа драматургтарның семинарын эрттирдивис.

Бөгүнгү школачыларның, аныяктарының, хоочуннарының, янзы-бүрү мергежилдиң кижилериниң овур-хевирин шын көргүзери, оларның үзел-бодалдарын уран чүүлдүң аргалары-биле тода илередирин чедип алыр ужурлуг бис. Көрүкчүлер-биле быжыг харылзаа ынчап тургустунар. Ол харылзаа чокта, артист кижиниң ажылы хоозун боор. Көрүкчү биле артистиң кеврүү, дылы, тыныжы шии чогаалы бисте кескү хөжүлде албайн турар. Бо чаа сезонда чиштиг чаа шии база кирбээн. С. Токаның «Дөңгүр-оол» деп шиизин ээзэш эвес чылдар эрткен-даа бол, бо хүнде-даа чидиг утказын салбаан. Меге бижилге кылыр, улус ылгай көөр чорук ам-даа таваржып турар болгай. Шак ындыг шиилерни чон бистен манап турар.

К-Э. Кудажының «Долуманың хуулгаазыны», «Инчеек», В. Серен-оолдуң «Сөөскеннер чечектелип турда», Е. Танованың «Илбилиг согун», Ч. Ондарның шенелде шиилери байгы чедер-четпестери-биле кол сорулгазынга четкен деп болур. Театр бодунуң көрүкчүлери-биле дылдажып, иштиин-хөңнүн билишкен. Сөөлгү чылдарда тыва шиилер бижиттинип турза-даа, сценага оларның амыдыралы уламчылавайн барганы хомудаачыг. Ол дугайын бир-ле дугаарында көрүкчүлер эскерген болгаш чоктаан. Оларның бөгүнгү темага бижиттинген шиилерге негелдезиниң улгадып турары-даа чоптуг.

Бо бүгү айтырыглар дарый калы хөделишкиннерни негеп турары билдингир. Театрның удуртулгазы, театр ниитилелиниң тыва салбыры драматургтар-биле ажылче кичээнгейни күштелдирип эгелээн. Сентябрьда болуп эрткен семинар биске кончуг ажыктыг болуру чугаажок. Чамдык авторлар-биле ажылды уламчылап, оларга режиссёрларны кошкан. Олар критиктерниң, дуржулгалыг эштериниң арга-сүмезин ёзугаар чамдык чогаалдарны эде кылып турар. Кол режиссёр Н. Логачев М. Мунзуктуң Күрседи дугайында шиизин көрүп турар. А. Ооржак биле Е. Танова «Даамыл кадайы» деп шиини чедир ажылдап турарлар. Мен К-Э. Кудажының «Дээрде кыс» деп музыкалыг комедиязын доозуп турар мен. Бо шии черле онзагай шии. Дүшкүүрлүг байдалдар мында чедимчелиг көргүстүнген.

Уругларга тыва шиилер кончуг чок турган. Аныяктар кижизидилгезинге театрның ужур-дузалыын барымдаалааш, чамдык шиилерни бо сезонда сценага тургузар деп шиитпирлээн бис. В. Серен-оолдуң «Чүс угааның Дилгижек» деп тоолу-биле чергелештир Пушкинниң ийи шиизин аныяк көрүкчүлерге бараалгадыр бис. Уругларга шии бижип турар авторлар-биле ажылдап эгелээн бис. Ч. Кууларның шиизи-биле таныжкан болгаш режиссёрлар аңаа арга-сүмезин берген.

Чаа шиилерден Н. Логачевтуң тургусканы А. Пушкиниң «Бичии трагедияларын», гнесинчилерниң «Араттар» деп музыкалыг шиизин көрүкчүлер көөр. В. Көк-оолдуң «Самбажык» деп шиизин сөөлгү чылдарда көргүзери көрдүнүп турар.

Биче сценаны ажыдарын өөренип көрүп турар бис. Орта шенелде шиилерни тургузар. Колдуунда аныяктар аудиториязынче угланыышкынныг кылдыр болап алган бис. Бежен олуттуг биче сценага шии үнер бетинде, драматург болгаш режиссёр, ойнап турар артистер шупту чыглып келгеш, сүмележир. Ынчангаш чаңгыс үзелдиглерни каттыштырган чогаадыкчы бөлүктен хөйнү манап турар бис.

«Чалым-Хая» чечен чогаал каттыжыышкынының ажылын моон-даа соңгаар холга алыры чугула.

Артистерниң мергежилин бедидер сорулга-биле ыраажыларның республика семинарын Культура министерствозунуң билиг бедидер курстары эрттирген. Музыкалыг шиилер тургузарынга ол идиг берген. Москваның Луначарский аттыг уран чүүл институдунуң профессору А. К. Матюшина, Гнесиннер аттыг училищениң башкылары олар ыраажыларга арга-сүмени берген. Удавас гнесинчилерниң башкылары келгеш, шии белеткежир. Театр амгы үеде дилээшкинде. Чаа, үениң үнүн сиңирген шиилерни режиссёрлар, драматургтар, артистер бир демниг ажылдап тургаш тургузуп шыдаарлар. Тыва сцена чүгле ынчан көрүкчүлерниң кичээнгейин хаара тудар.

ЧҮС-ЧҮС КӨРҮКЧҮЛЕРНИ ӨӨРТҮР

РСФСР-ниң алдарлыг артизи Екатерина Кенденбиль — он-он чылдарда кол рольдарны ойнап келген театрда талантылыг дээн артистерниң бирээзи. С. Токаның «Дөңгүр-оол» деп шиизин өөренип тургаш-ла ойнап турганывысты сактып кээр мен. Ол ыраккы чылдар ам-даа караамга көстүп кээр. Ынчан хып дээн чалыы кыс турган Оржунмаа — Катюша В. Көк-оолдуң «Пионер чараш» деп ырызын ырлап турган. Чадаганда үделгеде Александр Лаптан. Өөреникчи уруг Бичелектиң ролюн ол эки күүсеткен. Эң баштайгы бо ролю артистиң салымынга чугула черни ээлээн деп болур. Бо чылдар дургузунда ол чеже овур-хевирни тургуспаан дээр. Олары аңаа төрээн төлдери дег эргим. Чымчак сеткилдиг, эриг баарлыг ие кижиниң көрүжү, үнү чүректерге дээп турар.

Делегей чергелиг орус, даштыкы болгаш совет драматургтарының кандыг-даа шиилеринге ол ойнап турган. Ынчалза-даа Екатерина Седип-ооловнаның чогаадыкчы салым-чолу «Хайыраан бот»-биле сырый харылзаалыг. Эгезинде Сарыг-Ашактың ортун уруу Салбакайның ролюн аңаа онаашкан. Чылдар-биле кады овур-хевир хөгжүттүнүп, улам ханылап келген. Угбазының чанып кээринге чедир ол бодунун өзүп орарынга өөрүп, сагыш амыр чурттап чораан болза. Караның берге салымы бодунун чурттаалгазын бир янзы көөрүнче, бодамчалыг болурунче албадаптар.

Бо чылгы бежен бирги сезон база «Хайыраан бот»-биле ажыттынар. Чарылбазы шиизинде артист уругларның авазын ойнап турар. Ие кижиниң үш кызынга ынакшылын, оларның салым-чолу дээш сагыжы аарып турарын, ол үениң байдалын артист сеткилинден шын кылдыр чуруп көргүскен.

Бодунуң төрээн театрының сценазынга Екатерина Кенденбиль аңгы-аңгы нелерниң уттундурбас овур-хевирлерин тургускан. В. Распутинниң шиизинде Анназы ойнаан. Авага өлүм эвес, уругларының аажылааны коргунчуг болган. А. Дударевтиң шиизинде оглу дээш ажыгга алысган аваның ролюн ол чедимчелиг күүсеткен. Херээжен рольдарының эң нарыны — А. Островскийниң Катеринаазы. Режиссер С. П. Майер аңаа ол рольду бүзүрээн. Орус аажы-чаңче, ол үелеги эпохаже кирип алыры аңаа белен эвес болган. Шиини тургускан режиссер биле артист бот-боттарын эки билчир болгаш овур-хевирни улам байыткапкан. Тыва көрүкчүлерниң сагыжынга Катерина кезээде артар.

Н. Забродинниң тургусканы А. Арбузовтуң «Иркутск төөгүзүнде» Валя Катеринага кончуг удурланыышкак. Роль ооң амыдыралында байырлал болганын артист чугаалаар.

Тыва суралгы композиторнуң ооңуң иштиң Екатерина Кенденбиль чаа ырларының баштайгы күүседикчизи, сюиталарының, симфонияларының бирги дыңнакчызы болгаш үнелекчизи. Концерт программазындан ооң ады бо чылдарда үнмээн. РСФСР-ниң улустуң артизи Хүргүлек Конгар-биле узун, хоюг бадырарлар. Оларның кайгамчык үнүн кижи дыңнап ханмас.

Амыдыралды эки билир, сагыш-сеткили байлак, дадыккан артистиң коммунистиг үлегери улуг. Ол хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип турар. Чаңгыс эвес удаа партбюро кежигүнүнге ол соңгуткан. Партия организациязының секретарынга база соңгудуп чораан. Гастрольдар үезинде сагыш човангыр дагдыныкчы бригадир апаар. Бодунуң талантызы-биле чүс-чүс көрүкчүлерни ам-даа хөй удаа ол өөртүр. Аңаа чогаадыкчы чедиишкиннерни күзеп каалыңар.

М. РАМАЗАНОВА.

ЧУРУКТА: РСФСР-ниң алдарлыг артизи, Улустарның найыралы орденниң эдилекчизи Е. Кенденбиль.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Чурттуң хоорайларында

АНЫЯК КОСТОМУКША

КАРЕЛ АССР. Дагжылар хоорайы Костомукша чараш кылдыр туттунуп турар. Хөй каът бажыңнар тайга иштинче кирип, Контокка хөлдүң кыдыында чаттыла берген. Костомукшада ам он-он муң ажыг кижи чурттап турар. Кыска хуусаа иштинде чурттаалга бажыңнары-биле кады социал-культура албан черлери туттунган. Хостуг үезинде ол хоорайның чурттакчылары хөлге дыштанып, арыгдан мөөгү болгаш каттарны чыып ап турарлар.

ЧУРУКТА: дыштаныр хүнде. Арыглал комбинадының ажылдакчылары (солагай талазындан оң талазынче) машинист дузалакчызы Виктор Горяинов, электрослесарь Иван Сорокин, электри каңнаначылары Леонид Фомин, Дмитрий Кутинов болгаш хайылдырыкчы Сергей Черноголов оларның уруглары-биле сельгүүстеп чорууру.

С. МАЙСТЕРМАННЫҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧААРТЫЛГА КӨЗҮЛБЕДИ

Бо чылын Үш-Белдир курортунга эвээш эвес кижи дыштандывыс. Чогум курорт чоннуң кадыынга дыка дузалыг. Бо талазы-биле номчукчулар боттарының эки күзээшкиннерин солуннарга бижип келген. Маңаа ону катаптавас бодадым. Курорттуң чаагайжыдылгазы, чылдан чылче чаартылгазы кайдыгыл?

Амгы деңнел-биле алырга, чаагайжыдылгаже, чаартылгаже өзүлде көзүлбеди. Эмнениг кирер ванналар дижик. Ону дерип кылгандан бээр үр апарган. Ванналарлыг өрээлдер тар, корпустар эргижирип калган. Бир өрээлде 3—4 ванна бар, оларны хары угда суг-биле долдурарга, изиг аржаан бузунга өрээлдер ишти чунар бажың-биле дөмей апаар. Аргалыг болза чаңгыс аай температуралыг болдурза чогуур. Үш, дөрт кижиниң идик-хевин чаңгыс черге сыңмарлаштыр азып каар. Аскыыштар, сандайлар чедишпес. Ванналарга кирип эмненир кижилер шак барымдаалавас. Мынчап кээрге ээлчег узап, хөй үе чидирип турар. Ында ажылдакчылар бар-даа болза, негелде чок. Эмненип турар улус изиг, соок сугну боттары таарыштырып алыр. Изиг ваннадан үнген кижилерниң чамдыктары эминиң сүмезин сагываанындан, соокка алзыр.

Курортка ванналар корпузу эң-не чугула. Ону өөренип көргеш, чаа бажыңны дооскан-даа болза, иштики дерилгезин кылырынга келгеш, ара соксаан. Моон уламындан мында хөй тудуг материалдары, дериг-херекселдер эргижирип, үрелип чыдар.

Дыштаныкчыларга чаңгыс аай хүн чуруму онза чугула. Эртенги сула шимчээшкиннер эрттирбейн турар. Чоок-кавы девискээрлер «Чадыр», «Бажыңчыгаш», «Аэропорт» дээн черлерже аян-чорук кылырын планнап каан турза-даа, олче экскурсиялаашкын болбаан. Дыштаныкчылар мында-хаая боттары чоруп турар. Белин, Ишкинит, Бус хемнериниң каас, чараш чурумалдарын көөрүн дыштаныкчылар дыка күзээр. Олче аян-чорук кылыр кокпа оруктар кылдынмаан. Шак ындыг аян-чорук кылыр маршруттарны тодаргайлааш, сезоннар үезинде бир кижиден быжыглап каары күзенчиг.

Дыштаныкчылар чурттаар ийи корпустуң крышалары эргижирээнинден, ирий бергилээн. Ында кара-саазын чамашкылар аян-хевирин баксырадып турар. Оларның девискээринде хол бөмбүү, теннис ойнаар черлерден өске чүве чок. Ол ногаан шөлчүгешти долгандыр дыштаныкчылар эртенниң-не чүгүржүп, шошкуур маңаа оруктарны кылыры күзенчиг.

Үш-Белдирде клуб амгы үениң негелдезинге дүүшпес. Аңаа чаңгыс сезоннуң дыштаныкчылары безин хары угда кино көөрү болдуумас. Танцылаар шөл база тар. Ужуру болза концерт көөр, танцылаар ажык театрны кылыры таарымчалыг. Ындыг байдал чогундан ужуражылгалар, хуралдар, концерттер ийиги корпустуң эжикинде эртип турар. База бир таарымча чок чүве бар. Ол чүл дээрге харылзаа салбырының бажыңының арга-жок бичиизи. Ол 10 $м^2$ четпес. Ооң эргелекчизи мында уруг-дарыы-биле чурттавышааны таарымча чок. Дыштаныкчылар республикада үнүп турар солуннарны номчуур арга чок. Курортта радио станциязы бар хирезинде, корпустарда радио киирткимээн. Дыштаныкчылар чүгле телевизорга ынаныр. Шагдагы туткан эрги бажыңчыгаш шупту эзлиг. Ол хирезинде селип, септээп чер-ле чок. Дыштаныгла чер үениң негелдезинге дүүшкен турар болгу дег.

Курорт девискээринде бижээш аскан сагындырыгдан номчуп көөрге, кижи бүрүзү ийи сыырткыыштыг балыктап болурун чөпшээрээн. Херек кырында дыштаныкчыларда кандыг херексел чок дээрил. Сыырткыыштан эгелээш шүүрээр четиинге чедир бар. Дыштаныр чер девискээринде балык ыштаар «заводчугаштар» каш-даа черде. Мынчап кээрде мында бойдус байлаан тетчеглээриниң оруу ажык. Ынчангаш маңаа бо талазы-биле ажылды шыңгырадыры чугула. Балыкты, катты, мөөгүнү хемчээл чокка белеткээн дыштаныкчыларның чанарда чүгү аар болур. Моон уламындан бичии самолётка чүгле 5—6 кижи сыңар. Өске кижилер манап, бергедээшкинге таваржыр. Чамдыкта ыттарлыг улус безин бар боор чорду. Моон соңгаар курорттуң ниити чурумун сагып, дыштаныкчыларның сеткилинге өйлүктүрүүшкүннерни болдурбас, ону үениң негелделеринге дүгжүп турар, ак-шиңчилиг болдурары күзенчиг-дир.

С. ВИКТОРОВ.
Кызыл хоорай.

«ЧУРТУМНУҢ ҮНҮ»

Москваның «Музыка» деп ном үндүрер чериниң белеткээни Россия Федерациязының улустарының ырлар чыындызын мынчаар адаан. Ону ырга ханддыкшылдыг бичии чаштарга тураскааткан.

Орус улустуң «Төрээн черимниң экизин», «Чуртум үнү» деп тыва, «Суг бажы» деп бурят, карелдерниң «Хөлдер» болгаш өске-даа улустуң ырларын композитор М. Грачев чедингир хевирге таарыштыр ажылдап кылган. РСФСР-ниң улустарының хөй национал культуразының онзагай талалары-биле уругларны таныштырып турар. Ол чорук өзүп орар салгалды уран чүүлдүң аргалары-биле интернационализмге ханы кижизидер чорукка дузалаары чугаажок.

Чаа үндүрүлге музыкага хамаарылгалыг ажылдакчыларга онза чугула.

(БИСТИҢ КОРР.).

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

Хөгжүм-шии театрынга

Октябрь 11-де. В. Көк-оол. «Хайыраан бот». Эгелээри 19 шакта.

Октябрь 12-де. С. Тока. «Дөңгүр-оол». Эгелээри 19 шакта.

«Енисей» Культура бажыңынга

Октябрь 12-де. Аныяктарга дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19 шак 30 минутада.

«Тыва тудуг» трестиң общежитиезинге

Октябрь 11-де. «Мээң төрээн черим, сени алдаржыдаал» деп темалыг кежээ. Эгелээри 19 шакта.

Октябрь 12-де. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

ЦАТБ клувунга

Октябрь 11—12-де. Аныяктарга дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

Гайдар аттыг библиотекага

Октябрь 11-де. Номнар талазы-биле аян-чорук. «Ульяновтарның өг-бүлези — революсчуларның өг-бүлези». Эгелээри 16 шакта.

Кодээ ажыл-агый техникумунуң общежитиезинге

Октябрь 11-де. Темалыг кежээ «Советтиг Тыва». Эгелээри 19 шакта.

Башкы училищезинге

Октябрь 11-де. Дыштанылга кежээзи «Танцылап өөренииили». Эгелээри 19 шакта.

Октябрь 12-де. Танцының оюннарының дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

Ленин аттыг шөлге

Октябрь 12-де. Чадаг чарыш хүнү. Эгелээри 10 шакта.

«Хүреш» стадионунга

Октябрь 11-де. Аныяктар ортузунга хоорайның бирги чери дээш футбол маргылдаазы. Эгелээри 14 шакта.

Октябрь 12-де. Автомобиль транспортунуң ажылдакчыларының республика спартакиадазы. Эгелээри 10 шакта.

КПТУ-4

Октябрь 11-де. Профтехөөредилге эргелелиниң ансамблы-биле ужуражылга кежээзи. Эгелээри 19.30 шакта.

Иркутскиде даштыкы дылдарның Хо Ши Мин аттыг институдунуң белеткел салбырынга кирери-биле сургуулдар чыып алырын Тыва АССР-ниң Чырдыышкын министерствозу чарлап тур.

Институтка 12 айдан эвээш эвес күш-ажыл стажтыг үлетпүр, бүдүрүлге черлериниң, тудугларының, харылзааның, совхозтарның ажылчыннарын, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринден курлавырже халашканнарны, ийи чылдан эвээш эвес ажылдаан улуг пионер вожатыйларын хүлээп алыр. Белеткел салбырынга ачы-дуза чедирилгезиниң, школа назыны четпээннерниң албан черлериниң, эмнелге албан черлериниң ажылдакчыларын, албан-хаакчыларны хүлээп албас.

Кирериниң мурнунда беседаны ноябрь 13—14-те Республиканың башкылар билиг бедидер институдунга чорудар.

Белеткел салбырынга кирериниң күзээннер дараазында документилерни киирер: ортумак эртеминиң дугайында аттестат (ортумак школага даштыкы дыл өөренмээннерни хүлээп ап болур), күш-ажыл дептериниң хоолгазы, өг-бүлезиниң дугайында шынзылга, чурттап турар черинден шынзылга, Ф-086 майык бөзугаар эмчи шынзылгазы.

Айтырыгларны Тыва АССР-ниң Чырдыышкын министерствозунуң кадрлар килдизинче чорудар. Телефон — 2-33-92.

ТВ

ОКТЯБРЬ 10-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Хөглүг старттар». 9.30—«Маруся угбай». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 10.35 — Фасил Ахметовтуң чогаалдарындан концерт. 11.10 — Объектив. 11.40—11.45 —Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Практикага хыныттынган». Док. фильмнер. «Делгем орук», «Сезон аразы». 15.25—Кубань крайының ырлары. 16.00 — Орус чугаа. 16.30 — «Экранның аялгалары». Ленинградтың Курупевиң концерт оркестри ойнаар. 17.05—Н. Носовтуң маадырлары экранда. «Толя Клюквинниң ужуралдары». 18.15 — «Дем каттыжылгазы». Тележурнал. 18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 —«Ола чериинге шиитпирлеттинип турар». «Хууда туружу». 1-ги дамчыдылга. 19.40 —«Таныжыңар — аныяк кинематографистер». Уран-чечен кыска фильмнер. 21.00 — «Үе». 21. 35 — Композитор А. Долуханянның чогаалдарындан концерт. 22.45—23.10 Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Хадың чырыы». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Музыка. 7 класс. М. И. Глинка. «Вальс-фантазия». 9.05; 12.55 Англи дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 6-гы дамчыдылга. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Ниити биология. Биотехнология деп чүл? 10.35; 11.40 — А. С. Пушкин. «Дубровский». 5 класс. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.10 — Бойдус эртеми. 3 класс. Чер кырының хевирлери. 12.30 — Зоология. 7 класс. Хөй буттуглар аймаа. Хевирлерниң хөй янзылыы. 13.25 — Сээң леннинчи библиотекаң. В. И. Ленин. «Материализм болгаш эмпириокритицизм». 2-ги дамчыдылга. 13.55 — «Салым-чаяанныының дугайында чугаа». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.15 — Шии чогаалы болгаш театр. А. Н. Островский. «Чаңнык». 15.00—15.05 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Хемчиктиң аялгалары». Чөөн-Хемчик районнуң Культура бажыңының агитбригадазының концерти. 18.45 — Телемедээлер. 18.55 — «Азия тову». 19.25 — Чарлалдар. 19.30 — Театрже чалалга». Тываның хөгжүм-шии театрының 51-ги сезонунуң ажыдыышкыны.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». Мультфильм. 20.20 — «Ыры-86». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Чүгле чаңгыс амыдырал». Уран-чечен фильм. 23.05 — «Ферма». Док. фильм. 23.15—00.50 —Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Торпедо». 2, 3-кү үелер.

АГААР

Республикага шокар булуттаар. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр, күштели бергенде 15—20 метр чеде бээр. Дүне агаарның температуразы 8—13 градус соор, хүндүс 7—12 градус чылыг болур.

Кызылга шокар булуттаар. Чаъс чагбас. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр, күштели бергенде 15—20 метр чеде бээр. Дүне агаарның температуразы 8—10 градус соор, хүндүс 10—12 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ОКТЯБРЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «На прицеле ваш мозг» 11.20, **«Бесконечная история»** 9.30, **«Игры для детей школьного возраста»** 18.40, **«Вот моя деревня»** 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Контракт века» (1, 2 сериязы) 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Тайна мадам Вонг» 15.00, 17.30, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Осторожно — Василёк!» 9.40, 13.10, **«Праздники детства»** 11.10, **«Подросток и закон»** 15.00, **«Завещание»** 17.20, 19.10, 21.10 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Научись танцевать» 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

КЫЗЫЛДЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНГА

Цехтерде ажылдың кевдээни-биле, холбаштыр идикти дааравырыын болгаш септээриниң хуусааларын чурумчудары-биле «Тувабытобъ» бүдүрүлге каттыжыышкыны чурттакчы чонга ачы-дуза чедирериниң чаа хевирин — хуу чагыг-биле идикти септээрин болгаш дааравырын баштай бижидилге чорудкаш кылырын нептередип турар. Бижидилгени дараазында адресте чорудуп турар: **Титов кудумчузу 17.** Ону воскресенье болгаш понедельник хүннеринден аңгыда 10 шактан 19 шакка чедир чорудар.

Аныяк техниктерниң республика станциязы техниктиг чогаадылга бөлгүмнеринге өөреникчилерни бүрүткеп ап турар. Бүрүткелди культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг паркында аныяк техниктер станциязының чаа бажыңында 10 шактан 17 шакка чедир чорудуп турар. **Айтырыгны дараазында телефондап тодарадыр: 2-67-28.**

ШЫН Редакцияның адрези:
667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн болганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.
Чагыг № 3377.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01169.